

Kristin Berg

Signaler som berører

Haptisk kommunikasjon, erfaringer fra personer med blindhet.

En kvalitativ studie

Masteroppgave i familiebehandling

OsloMet – storbyuniversitetet

Fakultet for samfunnsvitenskap

Synshemming

Nytteverdi av haptisk kommunikasjon

barrierer i samhandling og kommunikasjon

OsloMet – storbyuniversitetet , Fakultet for samfunnsvitenskap

Oslo 2020

Sammendrag

Denne oppgaven handler om hvilke funksjoner et konkret kommunikasjonsverktøy kan ha for personer med blindhet. Haptisk kommunikasjon er i lang tid benyttet av personer med et kombinert syn- og hørselstap. Foreløpig er det få personer med blindhet som bruker dette i samhandling. Utgangspunktet for min oppgave er følgende forskningsspørsmål: Hvilken nytte kan haptiske signaler ha i kommunikasjon og samhandling for personer med blindhet.

Batesons kommunikasjons- og relasjonsteori er den teoretiske rammen rundt studien. Min kvalitative undersøkelse er inspirert av grounded theory og den hermeneutiske sirkel. Gjennom semistrukturerte intervjuer har fem personer med blindhet og nærpersoner beskrevet hverdagseksempler. Dette har gitt informasjon om barrierer og en mulig effekt haptisk kommunikasjon kan ha for personer med blindhet. Barrierene det fortelles om er knyttet til lydløse aspekter i kommunikasjonen, manglende informasjon om omgivelsene og vansker som oppstår i situasjoner med mye støy. Ut fra datamaterialet kan det tyde på at haptisk kan tilføre betydningsfull informasjon om relasjoner og omgivelser.

Forord

Noen ganger lukker vi livskapitler som har fått en spesiell betydning for oss. Slik føler jeg det nå, som arbeidet med min mastergrad snart er fullført. Kanskje var det fint at jeg ikke visste om alle underkapitlene, da jeg startet på masterstudiet for to år siden. I kombinasjon med full jobb og familie har dette vært en krevende, spennende og utviklende periode. Samtidig kjenner jeg oppriktig glede og takknemlighet ved at jeg nå straks skal sette punktum for denne epoken.

Erfaringene og kunnskapen om forskningsprosesser arbeidet har gitt meg er noe jeg håper å kunne trekke veksler på i årene som kommer. En stor takk til min veileder som har fulgt meg gjennom hele prosessen. Hennes faglighet er jeg svært glad for at jeg har fått muligheten til å få hjelp og inspirasjon fra.

Hjertelig takk til informantene som ga meg sin tid, utrolig spennende svar og en varm mottakelse. Familien min fortjener også en stor takk, dere har støttet meg og hatt tro på prosjektet hele tiden. Det verdsettes høyt. Flere nære venner har også gitt uvurderlig oppmuntring og veiledning jeg setter stor pris på.

Mai 2020, Kristin Berg

Innhold

Sammendrag.....	3
Forord	4
1 Innledning.....	8
1.1 Bakgrunn for valg av tema.....	8
1.2 Studiens formål og problemstillinger	8
1.3 Forskningsfront og status på feltet.....	8
1.4 Oppgavens struktur	9
2 Teori.....	10
2.1 Kommunikasjon	10
2.1.1 Noen generelle utgangspunkt	10
2.1.2 Gregory Bateson, et holistisk rammeverk	11
2.1.3 Viktig premissleverandør.....	11
2.1.4 Sentrale antagelser.....	11
2.1.5 Feedback og kybernetikk.....	12
2.1.6 Relasjonelt fokus	12
2.1.7 Digital og analog kommunikasjon	12
2.1.8 Læring.....	13
2.1.9 Informasjon og kontekst.....	13
2.2 Nedsatt syn.....	13
2.2.1 Kroppens beskaffenhet og menneskeskapte barrierer	14
2.2.2 Omfang, variasjon og levekår	15
2.2.3 Samhandling og nonverbal kommunikasjon	16
2.2.4 Persepsjon og sanseintegrasjon	16
2.2.5 Det taktile	17
2.2.6 Mobilitet, førerhund og romforståelse	18
2.2.7 Et kombinert sansetap.....	18
2.3 Haptisk kommunikasjon	19
2.3.1 Et finsk-norsk samarbeid	19
2.3.2 Signaler og artikulasjonssteder	20
2.3.3 Haptisk ledsaging.....	21
3 Metode	21
3.1 Vitenskapsteoretiske utgangspunkt	22

3.1.1	Kvalitativ forskningstradisjon	22
3.1.2	Den hermeneutiske sirkel.....	23
3.1.3	Grounded theory, å bygge nedenfra	24
3.2	Førforståelse.....	25
3.3	Det kvalitative forskningsintervjuet	27
3.3.1	Tema og utforming av problemstillinger	27
3.3.2	Valg av informanter	28
3.3.3	Utarbeiding av intervjuguide	29
3.3.4	Søknad om tillatelse fra Norsk senter for forskningsdata (NSD).....	29
3.3.5	Forberedelser og gjennomføring av intervjuene.....	29
3.3.6	Transkribering.....	31
3.3.7	Koding og kategorisering.....	32
3.3.8	Tolkning, analyse og presentasjon	34
3.3.9	Etikk og kvalitetskriterier	34
4	Resultat og drøfting	35
4.1	Innledning.....	35
4.2	Haptisk førsteinntrykk	36
4.3	Det lydløse i kommunikasjonen	37
4.3.1	«Å få med seg at det skjer»	37
4.3.2	«Blikket, der kommer jo vi til kort».....	41
4.3.3	«At det egentlig ikke stemte»	44
4.4	Mobilitet og informasjon om omgivelsene	46
4.4.1	«Hjelp til å orientere meg».....	46
4.4.2	«Imaginært rom på ryggen».....	48
4.5	Døvblind i konteksten.....	50
4.6	Haptiske utfordringer	51
4.7	Drøfting.....	52
4.7.1	Kontakt og relasjon.....	53
4.7.2	Å geleide seg selv, en annen teknikk for ledsaging	55
4.7.3	Indre bilder	56
4.7.4	Kontekstspesifikk døvblindhet	57
4.7.5	Avsluttende betraktninger	57
5.	Oppsummering	58

5.1 Generelt	58
5.2 Barrierer i kommunikasjon og samhandling.....	60
5.3 Tanker og erfaringer om haptisk kommunikasjon	60
5.4 Haptisk som redskap til nedbygging av barrierer	61
5.5 Etterord	62
Litteraturliste.....	63
Vedlegg 1: Intervjuguide 1.....	66
Vedlegg 2: Intervjuguide 2.....	69
Vedlegg 3: Meldeskjema for behandling av personopplysninger (NSD).....	71
Vedlegg 4: Informert samtykke til behandling av personopplysninger	73
Vedlegg 5: Diktet «Magnetisme» av Kristin Berg	77

1 Innledning

Som magneter er blikkene som møtes. Det blir aldri helt sånn, når mine øyne rettes mot deg. Men «Magnetismen» i det å se kjenner jeg heldigvis godt til.

Kristin Berg, fra diktet «Magnetisme»

Det antas at ca. 80 % av sanseinntrykkene vi mottar kommer via synet (Klingenberg, Kittelsaa, Holkesvik, Wik & Kermit, 2015). Personer med synshemning opplever ofte utfordringer i samhandling og kommunikasjon. Dette handler i stor grad om at informasjonsbiter blir utydelige eller hviskes bort. Mye av informasjonen som utveksles i samhandling skjer med blikkontakt og andre nonverbale uttrykk (Klingenberg et al., 2015).

1.1 Bakgrunn for valg av tema

De to siste årene har jeg jobbet med kurs og foredrag som retter seg mot personer med synshemning og deres pårørende. Vansker i kommunikasjon er et gjengangertema.

Forfatteren av denne oppgaven er født blind. En interesse rundt hvordan kommunikasjonen skjer mellom mennesker var en av motivasjonene for å velge familierapi som levebrød.

Vi skjønner intuitivt at terskler og trange dører kan være et hinder for mange. I hvilken grad vi reflekterer over hvordan nedsatt syn kan sette skranker i kommunikasjon og samhandling har kanskje ikke like store bokstaver. For et par år siden ble jeg introdusert for haptisk kommunikasjon, et verktøy som brukes av personer med et kombinert syn- og hørselstap. Hvorfor var dette ukjent for meg? Denne nysgjerrigheten ble avgjørende i mitt temavalg.

1.2 Studiens formål og problemstillinger

Med en relasjonell og utvidet tilnærming til kommunikasjon tar jeg utgangspunkt i følgende forskningsspørsmål: Hvilken nytte kan haptiske signaler ha i kommunikasjon og samhandling for personer med blindhet. For å konkretisere dette ønsker jeg å se på tre problemstillinger: Hvilke barrierer knyttet til kommunikasjon og samhandling møter personer med blindhet? Hvilke tanker og erfaringer har personer med blindhet som nylig har lært om haptisk kommunikasjon? Hvilke barrierer knyttet til kommunikasjon og samhandling kan haptiske signaler bygge ned for personer med blindhet?

1.3 Forskningsfront og status på feltet

Da jeg startet prosessen med masterarbeidet visste jeg lite om hva som fantes av aktuell empiri på feltet nedsatt syn og haptisk kommunikasjon.

Jeg har vært i kontakt med Statped, som produserer studielitteratur, samt biblioteket på NTNU. Her etterspurte jeg hjelp til litteratursøk rundt empiri som omhandler nedsatt syn og bruk av

haptisk kommunikasjon. Gjennom dette fikk jeg tips til artikler og doktorgradsavhandlingen til Riita Lahtinen. Hennes forskning retter seg mot haptisk kommunikasjon benyttet av personer med et kombinert syn- og hørselstap. Allikevel vurderer jeg hennes arbeid som en god kilde, siden nedsatt syn er en viktig faktor i det kombinerte sansetapet. Med stor grad av sikkerhet kan jeg hevde at det ikke er publisert noe rundt bruk av haptisk kommunikasjon rettet mot synshemmede i Norge. Jeg har heller ikke klart å finne frem til at andre land kan vise til forskning som direkte favner mitt tema. I siste del av teorikapittelet omtales haptisk kommunikasjon nærmere.

Videre etterspurte jeg hjelp til søk innen nedsatt syn og eventuelle barrierer i kommunikasjon. Her fikk jeg noen få tips. Dette var kilder jeg allerede hadde funnet frem til. Biblioteket til OsloMet ble også kontaktet. Herfra fikk jeg fortrinnsvis tips som omhandler nedsatt funksjonsevne med andre innfallsvinkler enn det jeg hadde behov for.

NTNU har utgitt en kunnskapsoversikt som tar for seg forskning fra 2000-2015 hvor kommunikasjon og samhandling er et sentralt tema. Målgruppen er barn og unge med synshemning i barnehage og skole (Klingenberg, et al., 2015).

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) har bidratt med viktig forskning på feltet nedsatt syn. To EU-finansierte studier ble gjennomført i perioden 2013- 2017 (Brunes, Hansen & Heir, 2018). Den første var en kvalitativ undersøkelse som så på forhold om ulykker og katastrofer samt konsekvenser for personer med nedsatt syn. Den kvantitative undersøkelsen rettet oppmerksomheten mot mange forhold, bl.a. ulykker og livshendelser, mobbing, ensomhet, livskvalitet, PTSD og depresjon. Her deltok 736 personer med synshemning, et ganske høyt tall i denne sammenheng. Forskerne fant at personer med synshemning har økt risiko for redusert mental helse sammenlignet med den øvrige befolkningen. Dette handler både om høyere forekomst av mobbing og ensomhet, større risiko for seksuelle overgrep samt hyppigere forekomst av alvorlige psykiske lidelser. Det er publisert flere artikler ut fra funnene, noen viser jeg til i min fremstilling (Brunes et al., 2018).

1.4 Oppgavens struktur

I neste kapittel redegjør jeg for det teoretiske rammeverket for besvarelsen. Noen generelle linjer for kommunikasjon blir trukket opp. Batesons kommunikasjons- og relasjonsteori er mitt hovedanker i fremstillingen. Videre får leseren vite litt om nedsatt syn og haptisk kommunikasjon. I metodekapittelet rettes oppmerksomheten mot viktige vitenskapsteoretiske aspekter generelt og det kvalitative intervjuet spesielt. Deretter beskriver jeg hvordan min undersøkelse er planlagt,

gjennomført bearbeidet og presentert. Analyse og drøfting er samlet i påfølgende kapittel før jeg foretar noen oppsummeringer og avsluttende refleksjoner.

2 Teori

I den første delen av dette kapittelet er det kommunikasjon og samhandling som vies oppmerksomhet. Disse hovedlinjene er ment som et generelt utgangspunkt for nedsatt syn, det neste temaet jeg sier noe om. Til slutt beskriver jeg litt om haptisk kommunikasjon.

2.1 Kommunikasjon

2.1.1 Noen generelle utgangspunkt

Som så mange begrep, har også kommunikasjon sitt opphav i latinsk, *communicare*. Det betyr «å gjøre felles». Hva innebærer det at mennesker oppnår dette (Svennevig, 2020)? Betydningen av ordet viser til en forbindelse mellom noen eller noe, det handler om delaktighet (Eide & Eide, 2004). I dialogen mellom mennesker er det en sender, et budskap og en mottaker. Senderen er også mottaker av eget budskap (Eide & Eide, 2004). Alle budskap gir således effekter. Vi har aldri full kontroll på hvordan prosessen utvikler seg. Innflytelse på relasjonen og kommunikasjonen er det vi kan bidra med i en samskapende prosess. Hvordan vi oppfatter eller forstår noe som sies eller vises er komplisert satt sammen (Eide & Eide, 2004). Her er det mange faktorer som spiller inn, både strukturer på det bevisste og det ubevisste plan. Kommunikasjonen består både av ord (det verbale) og ikke-ord (nonverbale, alt dette andre som forteller noe til oss). Ordene representerer ofte sak og innhold og budskapene forløper nokså lineært. Prosessen utvikler seg i en frem-og-tilbakedialog. Alt dette andre, det nonverbale, er mer som et akkompagnement som uttrykker og utdyper stemninger hvor følelser og relasjoner er det vesentlige (Eide & Eide, 2004). Noen av de viktige elementene som inngår i nonverbal kommunikasjon er ansiktsuttrykk, blikkontakt og annen mimikk, stemmebruk, kroppsholdning og stillhet (Eide & Eide, 2004).

Flertydighet er et nøkkelbegrep i kommunikasjonen. Viktig er også hvordan ordene sies og hvilket uttrykk vi har. Doble budskap og dobbeltkommunikasjon kan ofte vises i dialogen. Når det nonverbale stemmer med ordene sier vi at budskapet er kongruent (Eide & Eide, 2004). Det som formidles med nonverbale signaler er ofte tydeligere og sterkere enn selve ordene. Mye skjer på det ubevisste planet. Vi tolker og feiltolker hele tiden, men har sjelden anledning til å sjekke dette ut. Derfor formes også mye av kvaliteten i kommunikasjon og relasjon på et ubevisst og et lite uttalt plan rent verbalt (Eide & Eide, 2004).

Det er utviklet en rekke teorier, modeller og verktøy for å beskrive og forstå kommunikasjon (Svennevig, 2020). Temaet jeg er opptatt av handler om kommunikasjon og relasjoner. Gregory Bateson er en viktig teoretiker innen det familieterapeutiske feltet (Ulleberg, 2014). Hans tanker setter en aktuell ramme rundt det jeg oppfatter at mine informanter forteller noe om.

2.1.2 Gregory Bateson, et holistisk rammeverk

Som familieterapeut er det viktig for meg å ha en systemisk grunntone både i fortolkning og fremstilling, noe Bateson på en glimrende måte setter på dagsorden.

2.1.3 Viktig premissleverandør

Gregory Bateson (1904-1980) vokste opp i en intellektuell familie i Storbritania. Han studerte først biologi, men etter hvert ble han mer opptatt av sosialantropologi. Utviklingen av teorien om «double mind» er et av hans sentrale bidrag (Ølgaard, 2004).

Bateson trakk veksler på fagfelt både innen natur- og samfunnsvitenskapen. Han tilpasset mange naturvitenskapelige begrep til et samfunnsvitenskapelig rammeverk. Med hans tverrfaglige tilnærming søkte han mot forståelsen av ideer og fenomener av det levende i verden (Ølgaard, 2004). Hans tankegods kan hjelpe oss til å forstå mangfoldet av alt det som til sammen utgjør kommunikasjon i samhandlingen (Ølgaard, 2004; Ulleberg, 2014).

2.1.4 Sentrale antagelser

Kommunikasjon og samhandling viser seg gjennom komplekse og sammenvevde prosesser. En av hans grunnantagelser er at vi mennesker alltid kommuniserer. Det er meningsløst å snakke om ikke-kommunikasjon (Ulleberg, 2014). Kommunikasjonen er sentrert rundt innhold og relasjon og den foregår alltid på flere nivåer samtidig (Ølgaard, 2004). Alt samspill preges av konteksten og den må alltid forstås sirkulært. For Bateson er relasjonsperspektivet helt grunnleggende (Ølgaard, 2004). Et av de sentrale farepunktene han innstendig minner oss om er at forklaringer om årsak og virkning raskt setter fokuset på individets påståtte egenskaper. Slik han understreker fra mange vinkler, er han alltid opptatt av å finne forklaringer i relasjoner og kontekster (Ulleberg, 2014).

Prosesser var også et av kjernepunktene i hans interessefelt. Han ville forsøke og få en oversikt over hvordan vi kan forstå verden, hva det vil si å vite noe og hvordan vi kan vite det vi vet (Ølgaard, 2004). Han var opptatt av erkjennelse og tenkning ut fra hvordan denne prosessen opptrer. Prinsipper for erkjennelse, og hvordan vi kan få kunnskap om dette, var noe av det han anså som helt sentralt (Ulleberg, 2014).

2.1.5 Feedback og kybernetikk

Ludvig von Bertalanffy fremsatte systemteorien i 1937. Han mente at en helhet, et system, er mer enn summen av delene. Mange teorier har sitt opphav i systemisk tankegang, dette gjelder også for kommunikasjonsteori (Ølgaard, 2004).

Etter 2. VK. oppdaget Bateson begrepene «feedback» og «kybernetikk» noe som utgjorde et vendepunkt (Ølgaard, 2004). I denne overførte betydningen handler det ikke om utveksling av stoffer og energi men om informasjon og hva som skapes og formes i relasjoner. Feedback står helt sentralt i dette og sirkulære prosesser vektlegges. I kommunikasjon handler feedback i korthet om at et fenomen kan lede til en reaksjon som igjen skaper en ny reaksjon osv. (Ølgaard, 2004). En annen måte å uttrykke dette på er at våre erfaringer skaper / bidrar til bilder, og våre bilder skaper / bidrar til erfaringer (Hårtveit & Jensen, 2004). Denne gjensidige bevegelsen er essensiell når noe skal forstås sirkulært. Når endring skal sees ut fra denne tankegangen, er Bateson opptatt av å oppdage informasjon. Han formulerte det slik «Information is a difference that makes a difference» (Informasjon er en forskjell som utgjør en forskjell). Dette kjernesitatet gjengis i flere av hans publikasjoner (Ulleberg, 2014 s.43).

2.1.6 Relasjonelt fokus

Noe av det som har gjort Bateson til en viktig premissleverandør i familierapeutisk sammenheng er at han setter relasjoner i sentrum av sin tilnærming til sosiale fenomener (Ulleberg, 2014). Han er en tydelig stemme for å utvide vår forståelse av relasjonsbegrepet. Det handler ikke alene om koblingen mellom individer, men også våre relasjoner til hendelser, fenomener, erfaringer og gjenstander. Det er i disse skjæringspunktene at noe oppstår (Ulleberg, 2014). Gjennom dette oppfatter vi forskjeller. Vi erfarer oss selv og menneskene vi omgir oss med i relasjoner (Ulleberg, 2014).

Punkttering, det vi har plukket ut som det viktige i en sammenheng, er et sentralt begrep. I den tradisjonelle vestlige tilnærmingen til å forstå årsak og virkning mener han at mange faktorer lett kan overses. For å forstå et fenomen finnes det mange punkter å navigere etter. Punktene bør man sette et spørsmålstegn ved, det vil alltid finnes alternativer. Kart og terreng er ikke entydige størrelser. Fenomener henger sammen, da blir årsaken mindre relevant (Ulleberg, 2014). Han mener at årsaker aldri sitter inne i en person. Samspill har sammenheng, ikke årsak (Ølgaard, 2004).

2.1.7 Digital og analog kommunikasjon

Den digitale, mekaniske kommunikasjonen består av tegn, siffer, enkeltord eller symboler.

Analog kommunikasjon henvender seg til relasjonen. Vi kan tenke oss at det enkelte ord tilhører den digitale kommunikasjonen, mens ordvalg, ordsammensetning og hvordan setningen bygges opp er en del av den analoge kommunikasjonen. Dette handler mer om det ordløse, det implisitte. I relasjonsnivået brukes intuisjon, en fornemmelse eller tolkning ut fra en følelse. Disse ledsagende signalene stoler vi ofte mer på hvis det forekommer en uoverensstemmelse med den digitale delen av budskapet (Ulleberg, 2014).

2.1.8 Læring

Alt det vi lærer skjer også i relasjoner. Vi sammenligner oss med hverandre, iakttar det som skjer rundt oss, ting settes i sammenheng, likheter og ulikheter viser seg og mønstre blir etablert (Ulleberg, 2014). Utvikling, endring og læring er ulike sider av samme sak.

Han deler innlæringsgrader inn i flere nivåer. På det nulte nivået reageres det på stimuli, f.eks. at man tar matpakken når klokken ringer (Ølgaard, 2004). Førstegrads innlæring handler om å lære regler, vi får faktakunnskap og lærer utenat. Instruksjoner og meddelelser skjer i en kontekst som gir mening (Ulleberg, 2014). Annengrads innlæring omhandler hvordan vi skal definere oss selv i verden. Måten vi tegner kart og punktuerer i menneskelig interaksjon står sentralt. Her etableres mye av det ubevisste (Ulleberg, 2014).

2.1.9 Informasjon og kontekst

Hans informasjons- og kontekstbegrep har en dialektisk kobling som ikke er hierarkisk ordnet. Formuleringen «en forskjell som utgjør en forskjell» oppstår. Denne forskjellen kan ikke nødvendigvis lokaliseres. Det er først når en forskjell blir merkbar at den gir mening, Bateson bragte inn denne nye forståelsen av hva informasjon er. Vår førforståelse og vår erfaring vil alltid farge vår forståelse av informasjon. Hvordan vi tolker, persiperer, er alltid avhengig av våre ideer om verden og hvordan vårt verdensbilde er konstruert (Ulleberg, 2014).

Batesons tanker skal nå bli med i neste underkapittel som omhandler nedsatt syn.

2.2 Nedsatt syn

Slik tilfellet er for kommunikasjon og samhandling, er også nedsatt syn et enormt temaområde. Jeg vil i det følgende gi en kort redegjørelse for faktorer om nedsatt syn jeg mener har betydning for oppgavens vinkling og funn i analysen. Innledningsvis vil jeg tegne noen tankestreker rundt synet på funksjonshemming generelt og synshemming spesielt.

2.2.1 Kroppens beskaffenhet og menneskeskapte barrierer

Norges Offentlige utredning 2001: 22 «Fra Bruker til borger» er fremdeles et kjernedokument i politisk og faglig arbeid for personer med nedsatt funksjonsevne (NOU 2001: 22). I det tverrfaglige feltet, som i Norge betegnes som funksjonshemningsforskning (disability studies) skilles det mellom kroppens beskaffenhet og sosiale fenomener som blir til i samhandling mellom mennesker og møte med situasjoner, hendelser og fenomener (NOU 2001: 22). På engelsk brukes termen «impairment» som betegnelse på kroppens beskaffenhet og «disability» for funksjonshemming og det å bli funksjonshemmet. På norsk har det i forskning og den politiske diskursen blitt mer og mer vanlig å bruke begrepene «nedsatt funksjonsevne» som betegnelse for kroppens beskaffenhet. Funksjonshemming brukes i større grad for å fremheve noe som hindrer individer i sin livsutfoldelse. Slik forskningstradisjonen har utviklet seg gjennom de siste tiårene er nettopp menneskeskapte barrierer det som vies størst oppmerksomhet. Dette er ofte lite sammenfallende med den medisinske og dagligdagse oppfatningen. Her blir i stor grad begrensninger i individet vektlagt, noe som lett fører til tanker om at det er noe feil med min kropp eller mitt sinn (NOU 2001: 22).

En relasjonell forståelse hevder at funksjonshemming både handler om samfunnets utforming og praksiser samt personen og vedkommendes egenskaper. Det er en relasjon mellom individ og omgivelser/situasjon (NOU 2001: 22). Overført til oppgavens målgruppe betyr denne tilnærmingen at synshemming kan føre til begrensninger i hverdagen. Omfanget av disse vil i stor grad henge sammen med barrierer i omgivelsene som hindrer vedkommende fra å fungere optimalt med sine forutsetninger (Klingenberg et al., 2015).

Mange personer med synshemming opplever stigmatiserte menneskemøter (Klingenberg et. Al., 2015). Teorien om stigma ble utviklet av den kjente sosiologen Erving Goffman. Noen av de særtrekkene vi fremhever er av diskvalifiserende karakter. Det er som «brennmerker» som enten kan være farget av fysiske, psykiske eller sosiale forhold. Stigmaene samsvarer langt på vei med forutinntatthet og fordommer (Goffman, 1963). I menneskemøter hvor stigmaet er til stede vil det lett oppstå usikkerhet. Dette kan i neste omgang føre til at mange tar avstand og ignorerer det skumle og ukjente (Goffman, 1963). De stigmatiserte vil ofte selv holde seg unna eller bli isolert fordi det er lett å føle skam over det som er annerledes (Goffman, 1963).

Den relasjonelle forståelsesrammen er et sentralt utgangspunkt for min fremstilling. Det er interessant at mange av Batesons tanker kan gjenkjennes i diskusjoner om hvordan

funksjonshemming beskrives og forstås. Teorien om stigma har ikke en sentral plass i min studie, men elementene jeg nevner har i noen grad blitt aktualisert.

2.2.2 Omfang, variasjon og levekår

Verdens helseorganisasjon (WHO) fastsetter kriterier for hva som regnes som nedsatt syn (Norges Optikerforbund, 2012). Graderingen har fem nivåer som spenner fra moderat svaksynthet til total blindhet (Norges Optikerforbund, 2012). I hovedsak handler kriteriene om visus/synsskarphet. Til sammen er det tre nivåer av blindhet, synskategori 3, 4 og 5. Dette spenner fra 3/60 med korreksjon på det beste øyet (personen ser på tre meter det en seende ser på 60 meter) til total blindhet uten lyssans (Norges Blindeforbund [NBF], u.å, Fakta og statistikk).

WHO foretar estimater på verdensbasis, for å anslå hvor mange personer som lever med en synshemming (Bredrup, C., Haugen, O. H., & Rødahl, E. 2016). Antall personer med blindhet i Norge antas å være om lag 9300 personer (NBF, u.å).

Synsansen er fundamental for vår utvikling, både motorisk, emosjonelt og sosialt (Haugen al., 2016). Selv om det ikke kan fastslås vitenskapelig, antas det et at ca. 80 % av sanseintrykkene kommer via synet (Klingenberg, 2008). Dette sier imidlertid en del om hvilken betydning synet har for læring, utvikling og endring (Klingenberg, 2008). Det er avgjørende med god oppfølging både fra fagpersoner og nærmiljøet (Haugen et al., 2016).

Hvordan en person fungerer med sin synshemming påvirkes av individuelle forskjeller. Mange faktorer, som ikke direkte har noe med synssansen å gjøre, virker også inn (Klingenberg et al., 2015). Om en person er født med nedsatt syn eller dette inntreffer senere i livet vil også påvirke bildet (Klingenberg et al., 2015).

Konkrete barrierer som møter synshemmede er blant annet omtalt i «Fra Bruker til Borger» (NOU 2001: 22). I korthet handler disse om dårlig tilgang til informasjon, manglende universell utforming av transportløsninger, bygninger og uteområder, barrierer i digitale løsninger, utfordringer med å tegne livsforsikring samt redusert tilgang til kunstopplevelser (NOU 2001: 22). Barrierer i kommunikasjonen for personer med synshemming har jeg ikke funnet noe om. Derimot finnes det mye informasjon om at døve og døvblinde møter slike barrierer. Dette relateres til at personer med disse sansetapene har behov for en erstatning for det verbale språket (NOU 2001: 22).

I aktuell synsveileder fra Utdanningsdirektoratet gis det en kortfattet beskrivelse av utfordringer synshemming kan gi: «Synshemming medfører blant annet begrensninger i å ta seg fram i omgivelsene og å kunne gjøre erfaringer gjennom aktivitet, visuell imitasjon og samhandling. Nedsatt syn begrenser også tilgangen til informasjon og muligheten for kommunikasjon.» (Utdanningsdirektoratet [Udir] 2013, s.5). Personer med sterk svaksynthet eller blindhet har rett til undervisning i punktskrift, mobilitet og bruk av tekniske hjelpemidler. Dette er hjemlet i opplæringslovens §§ 2-14 og 3-10 (Udir, 2013).

Slik jeg viser til i avsnitt 1.3, ble det i perioden 2013-2017 gjennomført en omfattende studie i Norge for å kartlegge ulike sider ved psykisk helse blant blinde og svaksynte. Studien viser at det er høyere forekomst av psykiske problemer blant synshemmede enn i befolkningen for øvrig (Brunes et al. 2018). Viktige funn er også at synshemmede har dårligere levekår enn tilfellet er for befolkningen generelt. Personer i denne gruppen er mer utsatt for andre helseplager, har dårligere mulighet til å hevde seg på arbeidsmarkedet, har lavere økonomi og har færre muligheter til sosial omgang enn resten av befolkningen (Brunes et al, 2018).

2.2.3 Samhandling og nonverbal kommunikasjon

I mellommenneskelig interaksjon og sosial kommunikasjon er synet en sentral sans (Brunes, A., Hansen, M. & Heir, T., 2019). Mange personer med synshemming opplever utfordringer i samhandling og interaksjon (Klingenberg et al., 2015). Personer med synshemming får færre holdepunkter i dialogen og har ikke de samme mulighetene til å lære og endre sosiale koder (Brunes et al., 2019). Dette handler i stor grad om at viktige informasjonsbiter blir lite tilgjengelige for personer med synshemming. Mye i samhandling skjer med blikkontakt og andre nonverbale uttrykk (Klingenberg et al., 2015).

Samlet sett viser forskning og litteratur at personer med synshemming møter større utfordringer i det sosiale liv enn personer som ser. I undersøkelsene det vises til i avsnitt 1.3 fremkommer det at personer med synshemming opplever ensomhet, mobbing og trakasering i større grad enn befolkningen for øvrig (Klingenberg et al., 2015; Brunen et al., 2018). Disse barrierene gir en psykisk belastning av vesentlig karakter (Brunes et al., 2018).

2.2.4 Persepsjon og sanseintegrasjon

Sanseinntrykkene vi mottar, tolker og tillegger mening er samvirkende prosesser, selv om hver sans har særskilte egenskaper og fungerer ulikt (Klingenberg, 2008; Brown, 2010). Gjennom erfaring tillegger vi meninger til handlinger og fenomener (Klingenberg, 2008). Sanseintegrasjon

betegner samspillet mellom sensoriske og motoriske prosesser (Brown, 2010). Hjernen bearbeider de samlede sanseinntrykkene og skaper det hele om til noe meningsfullt (Brown, 2010). Personer med sansetap kan oppleve utfordringer knyttet til disse prosessene. Det kan være vanskelig å skille det vesentlige fra det uvesentlige. Over- eller understimulering kan skape reaksjoner som omverdenen kan misforstå (Brown, 2010).

Hørsel blir i stor utstrekning koblet på faktorer som handler om kommunikasjon (Elmerskog, 2008). Syn og hørsel er våre viktigste fjernsanser som mottar informasjon om objekter og hendelser vi ikke er i direkte kontakt med (Elmerskog, 2008). Viktige synsfunksjoner er å registrere objekter, strukturer og hendelser. I tillegg er synet en viktig motivasjonssans (Elmerskog, 2008). I stor grad lærer barn via imitasjon, her spiller synet også en svært sentral rolle. Barn som er blinde har andre veier frem til læring, erfaring og endring sammenlignet med barn som ser (Elmerskog, 2008).

Spesialisert form for lytting kan gi en person med synshemning informasjon om objekter flere meter unna vedkommende (Elmerskog, 2008). Dette viser noe av potensialet vi kan lære å utnytte gjennom stimuli og erfaring. Trening fører til bedre differensiering i et datamateriale (Elmerskog, 2008). Sansene er påvirkbare gjennom læring og kan oppfatte mer og mer (Elmerskog, 2008). Mulighetene som finnes i sanseapparatet vårt utnyttes ikke fullt ut. Dette potensialet har høstet større oppmerksomhet (Klingenberg, 2008; Elmerskog, 2008). Oppmerksomheten er også mer rettet mot perspektiver om interaksjon og samhandling for å få bedre kunnskap om sosial, motorisk og emosjonell utvikling hos personer med synshemning (Tellevik, 2008). Synsgrad og hvorvidt synshemningen er medfødt eller ervervet vies mindre oppmerksomhet. Faktorer i det psykososiale miljøet får mye større plass i denne tilnærmingen (Tellevik, 2008).

2.2.5 Det taktile

Begrepet taktil kommer fra det latinske ordet tactilis som har å gjøre med følesansen (Lahtinen, 2008). Den taktile sansen er mye mindre omtalt i læremateriell enn tilfellet er for syn og hørsel (Klingenberg, 2008). På norsk mangler vi et godt ord for «touch». Både ordene «føle» og «berøre» har en emosjonell dimensjon (Klingenberg, 2008). Den taktile sansen mottar inntrykk fra et intrekatt sensorapparat. Sensorene finnes i de dypere lagene av huden. I noen områder sitter sensorene svært tett, som tilfellet er i fingertuppene. Derimot er tettheten helt motsatt bl.a. i korsryggen (Klingenberg, 2008). Språket står helt sentralt for å knytte ting sammen til meningsfulle helheter for personer med synshemning (Klingenberg, 2008).

Punktskrift brukes av blinde og sterkt svaksynte over hele verden. Systemet består av opphøyde punkter som leses taktilt ved lett berøring av fingertuppene. Et ulikt antall prikker i et 6-punkt system er utgangspunktet for bokstaver, tall og tegn (Klingenberg, 2008).

Spesialpedagog og forsker Torø Graven har bidratt med vesentlig forskning rundt hvordan mennesker med synshemning utnytter den taktile / haptiske sansen. Hun har bl.a. sett på hvilke strategier personer med synshemning bruker for å gjenkjenne figurer og hvordan oppmerksomheten påvirkes av disse (Graven, 2018).

2.2.6 Mobilitet, førerhund og romforståelse

Mobilitet favner forskjellige teknikker som brukes for at en person med synshemning skal kunne finne frem i omgivelsene på en trygg og selvstendig måte (Udir, 2013). Ledelinjer, som kan være en husvegg, en hekk eller en taktil linje montert på et gulv eller fortau, gjør det enklere å finne frem. Kjennemerker, eksempelvis en vifte eller en rennende elv, kan fungere som små holdepunkter som også har en stor betydning i orienteringen (Udir, 2013).

I mobilitetsopplæring inngår beskyttelsesteknikker og ulike ledsagingsteknikker. Herunder finnes flere ledsagergrep som brukes ulikt avhengig av situasjon. Bruk av hvit stokk har også flere underteknikker som skal læres (Udir, 2013). Haptisk ledsaging blir nærmere omtalt i avsnitt 2.3.3.

Romforståelse er et av områdene som inngår i opplæring innen punktskrift (Udir, 2013). Mye av visuell informasjon om rom og retning må vises på tilpassede måter for blindfødte barn (Statped, 2018). Det er viktig med faglig innsats og veiledning av omgivelsene (Udir, 2013).

Personer innen de tre kategoriene for blindhet kan søke om førerhund. Strengt tildelingskriterier gjelder for å få dette tildelt (NBF, 2017). Når en person med synshemning bruker en førerhund kalles det en ekvipasje (NBF, 2017). Hunden gjennomgår en lang utdanning, og det må brukes god tid på samkjøring og utvikling av et godt samarbeid. Hunden er lært opp til å lede personen rundt hindringer og søke eksempelvis en dør eller en trapp (NBF, 2017). Hunden lærer vanligvis ikke faste ruter, det er personen med synshemning som gir instruksjoner (NBF, 2017).

2.2.7 Et kombinert sansetap

Fordi jeg stadig henviser til et kombinert syn- og hørselstap, tar jeg med noen få ord om dette. De samme variasjonene som er beskrevet for nedsatt syn, vil også gjelde når en person har et kombinert syn- og hørselstap. Norsk Kompetansetjeneste for Døvblinde (NKDB) er et viktig kompetansemiljø i denne sammenheng (NKDB, 2018). Et kjennetegn på det kombinerte

sansetapet er når syn eller hørsel i liten grad kan kompensere for den andre sansen (NKDB, 2018). Dette skaper store utfordringer i kommunikasjon og samhandling med andre og begrenser tilgangen til informasjon. Det gir også vesentlige utfordringer knyttet til orientering i omgivelsene og muligheten til å bevege seg fritt (NKDB, 2018). De færreste er helt døve og blinde. Sansetapet gir store innvirkninger i livet på de fleste områder. Det brukes ulike kommunikasjonsformer. Flere støtteordninger og tjenester finnes (NKDB, 2018.)).

I dette underkapittelet har jeg henvist til teori og empiri som er aktuell for funnene i min studie. I det følgende beskrives det haptiske systemet i kortfattet form.

2.3 Haptisk kommunikasjon

Haptisk har sitt opphav i det greske ordet «haptos» som direkte oversatt betyr berøring, kontakt eller feste. Overført til kommunikasjon handler det haptiske om signaler som gis via huden og fanges opp gjennom berøringssansen (Lahtinen, 2008). Haptikk er dermed læren om berøring og om kommunikasjon ved berøring. Hvordan vi bruker hendene og fingrene når omgivelsene utforskes er her det interessante (Lahtinen, 2008).

2.3.1 Et finsk-norsk samarbeid

Utvikling av det haptiske systemet er et resultat av et finsk-norsk samarbeid (Bjørge et al., 2013).

Riita Lahtinen er en finsk, betydningsfull forsker i denne sammenheng. Hun er tolk for døvblinde og er gift med en person med ervervet døvblindhet (Lahtinen, 2007). Hun viser i sine artikler til forskning rundt hvordan informasjon kan mottas via hånden og hvordan opplevelsen i kroppen fungerer som en intern sanseopplevelse. Noe av det hun ser på er hvordan kombinasjonen av kontakt, berøring og bevegelse gir en sanseopplevelse både på huden og i hele kroppens aktivitet. Dette viser seg tydelig når eksempelvis et haptisk rom tegnes på en rygg. Her kombineres kroppsopplevelsen med inntrykket personer får av omverdenen (Lahtinen, 2008).

Trine Næss, som selv ble syns- og hørselshemmet, var en av de andre pionerene bak Haptisk kommunikasjon som system. Hun ønsket å finne flere verktøy som gjorde henne i stand til fremdeles å være den aktive og livsglade damen hun var (Bjørge et al., 2013). Selv omtalte hun dette som å fange omgivelsene (Næss, 2006). Hun hadde sett at kombinert syn- og hørselshemmede brukte berøring for å gi hverandre bekræftelser under en samtale. Derfor reiste hun rundt i Norge for å samle signaler og dokumentere hvordan dette ble brukt i ulike sammenhenger. Arbeidet resulterte i et dokumentert system som både har felles elementer og som kan tilpasses til individuelle behov (Bjørge et al., 2013).

Lahtinen og Næss samarbeidet tett gjennom en årrekke. I 1999 ble det første kurset de gjennomførte sammen arrangert (Næss, 2006). Systemet er også tatt i bruk i flere andre land, blant annet USA og Italia (Bjørge et al., 2013)

Lahtinen har gjort et betydelig arbeid rundt utvikling, systematisering og undervisning i systemet de i Finland omtaler som sosial-haptisk kommunikasjon (Lahtinen, 2008). Hun har forsket på hvordan kommunikasjonen endres når en ektefelle får ervervet døvblindhet. Dette omfatter både det vi sanser når vi forholder oss passive til omgivelsene og det som fanges opp når vi beveger oss eller på annen måte handler (Lahtinen, 2008). Hun ville finne ut hvordan informasjon kan sanses gjennom huden og på hvilken måte mottakeren får muligheten til å respondere på signaler (Lahtinen, 2008). Spesielt er hun opptatt av at signalene kan brukes for å være i samspill med omgivelsene og dele informasjon om hva som skjer (Lahtinen, 2008). Evalueringer fra personer med kombinert syn- og hørselstap dokumenterer at haptisk kommunikasjon bidrar til økt selvstendighet og likeverdig deltakelse (Lahtinen 2008; Bjørge et al., 2013).

2.3.2 Signaler og artikulasjonssteder

Både auditive og visuelle inntrykk kan formidles via haptiske signaler (Bjørge et al, 2013).

Systemet har gradvis blitt skapt som følge av andre taktile metoder. De bidrar med noe annet enn tegnspråk og tale. På sett og vis representerer de en bredere dimensjon som handler om samspill og hvordan vi deler informasjon i omgivelsene (Lahtinen, 2008). Samtidig kan enkelte signaler gjenkjennes fra tegnspråk. Et eksempel på dette er signalet for kaffe (Lahtinen, 2007). Hensikten er at haptiske signaler skal supplere annen kommunikasjon og fylle ut informasjonshull. På denne måten kan usikkerhet og misforståelser reduseres (Lahtinen 2008; Bjørge et al, 2013). Noe av det som kan formidles er opplysninger om person, følelse, rom og retning (Bjørge et al., 2013).

Primært gis informasjon på rygg, overarm og hånd. I noen sammenhenger benyttes også kne og fot. Samlebetegnelsen for dette er artikulasjonssteder (Bjørge et al., 2013). I noen situasjoner kan utsiden av kneet egne seg godt for å gi responssignaler som ja, nei, vent osv. Vristen kan også brukes for å gi korte responssignaler. (Bjørge et al., 2013).

Ryggen kan brukes som en tavle, og med raske grep kan det vises hvor mange som er i rommet, hvor utgangsdøren er, høyde, mengde og retning. På denne måten kan mottakeren danne et indre bilde av fysiske omgivelser. (Bjørge et al., 2013). Ryggtavlen kan også brukes for å gi kinestetisk informasjon om eksempelvis et maleri eller hva som skjer på en scene (Bjørge et al., 2013).

Hånden kan også anvendes for å vise et rom. Det kan da være utfordrende å fremheve detaljer og presis retningsangivelse (Bjørge et al., 2013).

Systemet er organisert i forskjellige kategorier. Referansesignalene fungerer som overskrifter og sier noe om hva som kommer. Person, farge og rom er eksempler på slike referansesignaler (Bjørge et al., 2013). Referansesignalet for nivå kan stå som overskrift for mange undersignaler. Dette kan være høyde, alder, nivå på en fjelltopp. Signalet gitt oppe ved skulderen betyr da høy, eksempelvis alder, og signaler nede ved albuen det motsatte (Næss, 2006).

Trening og samarbeid er viktige nøkkelbegrep for å kunne utnytte det haptiske systemet (Bjørge et al., 2013). Hvor hardt utøver skal trykke, hvor mye informasjon som skal gis, hvor store signalene må være og hvor raskt disse kan tegnes er konkrete eksempler (Bjørge et al., 2013). Mottaker kan også bruke haptiske signaler til utøver for å gi korte beskjeder. Dette kan handle om helt enkle uttrykk for behov, eksempelvis at vedkommende ønsker å gå på toalettet (Bjørge et al. 2013).

2.3.3 Haptisk ledsaging

Haptisk ledsaging er et supplement til tradisjonelle teknikker. Da går ledsager bak og gir haptiske signaler om blant annet retning på ryggen. Signaler for tempo og avstand kan benyttes. Alternativt kan ledsager gå ved siden av å gi haptiske signaler om høydeforskjeller.

Teknikkene læres av tolker og andre fagpersoner som jobber med personer som har et kombinert syn- og hørselstap (Hovland, Sellæg & Veum, 2018). Teknikkene er enkle å lære men krever øvelse (Hovland et al., 2018; Bjørge et al. 2013).

Haptisk ledsaging inngår ikke i opplæringen av pedagoger som jobber med synshemmede¹.

I dette kapittelet har jeg samlet teori om kommunikasjon og nedsatt syn som et fundament for min studie. I neste kapittel viser jeg hvordan undersøkelsen ble forberedt og gjennomført.

3 Metode

I dette kapittelet beskriver jeg hvordan min undersøkelse er gjennomført. Arbeidet bygger på vitenskapsteoretiske prinsipper jeg kort redegjør for i første del. Deretter viser jeg hvordan

---

¹ Statped bekrefter i e-post 23. april 2020 at synspedagoger og mobilitetsinstruktører ikke lærer om haptisk ledsaging i sitt studie.

prinsippene er benyttet konkret i mitt arbeid. Innbakt i dette sier jeg litt om hvilke etiske overveielser og refleksjoner som har vært betydningsfulle for meg. Avslutningsvis samler jeg noen etiske tråder og gir noen kritiske refleksjoner til metoden i eget arbeid.

3.1 Vitenskapsteoretiske utgangspunkt

Tidlig i masterprosessen vurderte jeg å bruke narrativ teori og metode. I min praksis har jeg opparbeidet god kunnskap om denne retningen. Gjennom reflekterende samtaler med min veileder fant jeg ut at narrativ metode ville by på utfordringer blant annet knyttet til retningens stramme analyseprinsipper. En kursendring ble foretatt, noe jeg tror har vært et hensiktsmessig grep. Fordi jeg ønsker å finne ut noe om et tema som virker lite omtalt og forsket på, ble det naturlig å velge en åpen og utforskende tilnærming. Elementer fra grounded theory og den hermeneutiske sirkel fremstod for meg som gode inspirasjonskilder (Dalen, 2011; Järvinen & Mik-Meyer, 2017). Ved å trekke veksler på elementer fra disse retningene forsøker jeg å bygge bro mellom det teoretiske utgangspunktet som er valgt for min fremstilling og dataene jeg fikk gjennom semistrukturerte intervjuer. Det er her viktig å understreke at jeg ikke foretar enn fullstendig analyse i henhold til grounded theory. Elementer fra retningen har derimot påvirket min måte å foreta analysen av mitt materiale. Innledningsvis beskriver jeg noe av det som kjennetegner kvalitativ forskning.

3.1.1 Kvalitativ forskningstradisjon

Våre overbevisninger om sammenhenger i verden har gjennomlevd flere store, historiske forklaringsrevolusjoner. Et av kjerneområdene i opplysningstidens tankegods var mekanistiske forklaringer. Mennesket kunne sammenlignes med en maskin, og sykdom hadde en årsaksforklaring knyttet til en lineær tankegang (årsak- virkning). Dersom feilen ble oppdaget, og denne korrigeret, ville problemet kunne forsvinne. Den lineære, mekanistiske tankegangen har preget de fleste profesjoner frem mot vår tid, noe som også har vært tilfellet i sosialt arbeid (Ulleberg, 2014). Kritiske røster begynte å sette store spørsmålstegn ved denne måten å forklare verdens fenomener på. Bateson hevder at tradisjonell vestlig tankegang lett kan føre til at et problem øker i omfang mer enn at det avtar. Flere tankefeil og gale koblinger har sørget for vår ufullstendige forståelse av sult, krig og forurensning i verden (Ulleberg, 2014).

Tanker fra Bateson og andre i hans tid har ført til en mer sirkulær tilnærming til forståelse av sosiale fenomener (Ulleberg, 2014). Viktige premissleverandører i familieterapeutisk sammenheng er Milanogruppen. Forskere begynte å rette oppmerksomheten mot sirkulære forklaringer av

fenomener og måten å beskrive atferd, utvikling og endring (Hårtveit & Jensen 2004). Disse erkjennelsene har preget framveksten av ulike kvalitative metoder (Järvinen & Mik-Meyer, 2017).

Et viktig mål for all kvalitativ forskning er å utvikle forståelse av hvordan fenomener virker inn på personer og situasjoner. Erfaringer og opplevelser i den sosiale virkelighet er utgangspunktet for å skape ny innsikt og forståelse (Dalen, 2011; Järvinen & Mik-Meyer, 2017). All analyse som skjer i kvalitativ tilnærming er en kontinuerlig fortolkning hvor mening skapes og formes. Her får også egne erfaringer ny mening. Tanker fra hermeneutikken utdyper dette nærmere (Dalen, 2011).

3.1.2 Den hermeneutiske sirkel

I hermeneutikken søker man mer mot å forstå enn og forklare. Tanker herfra har blitt tatt opp i mange fag. Vi finner elementer i narrativ tilnærming, systemteori og dialektisk relasjonsteori. Det samme er tilfellet innen utøvende konsultasjons- og veiledningsfag (Ulleberg, 2014).

Batesons tanker om kommunikasjon, relasjon og system er sterkt preget av hermeneutiske elementer. Han mener at alt samspill har sammenheng, ikke årsak-virkning. Derfor vil han alltid benytte sirkulære forklaringer for å se sammenhenger (Ulleberg, 2014).

Den hermeneutiske sirkel har blitt et anerkjent prosessverktøy i kvalitativ tilnærming (Järvinen & Mik-Meyer, 2017). Prinsippene i denne gir et godt bilde av hvordan fenomener kan forstås og vurderes. Tankegangen består av følgende sirkelbevegelser (Jensen, 1994):

All erkjennelse er subjektiv. Erkjennelsen beveger seg fra subjektet til gjenstanden / fenomenet, og tilbake igjen. (Jensen, 1994). Vårt utgangspunkt, eller førforståelse, bygger ikke bare på ren fornuft. Følelser, holdninger, erfaringer og verdier vil alltid påvirke måten vi tenker rundt et fenomen (Ulleberg, 2014).

Den neste sirkelbevegelsen handler om at oppmerksomheten rettes mot del- til helhet og tilbake igjen. Et bredt helhetsperspektiv i samspill med en enkelthendelse gir gjensidig informasjon. Dermed er den viktig for forståelsen både av enkelthendelsen og helheten (Jensen, 1994).

I den siste sirkelbevegelsen handler det om spørsmål og svar. Et fenomen kan gi viktige bidrag til svaret, og kan videre være med på å forme helt nye spørsmål (Jensen, 1994). Utgangspunktet i denne tankegangen er at sirkelbevegelser kan gjentas, og forhåpentligvis vil utvidet forståelse utvikles (Jensen, 1994).

Før jeg beskriver nærmere hvordan jeg har latt meg inspirere av disse tankene, skal jeg si litt om grounded theory. Dette er også et perspektiv jeg har lagt til grunn for studien.

3.1.3 Grounded theory, å bygge nedenfra

Barney Glaser og Anselm Strauss introduserte Grounded Theory i 1967 (Willig, 2013). Dette er et eksempel på en induktiv metode, som vil si at allmenne prinsipper utledes fra data. Således er det ikke hypoteser som danner utgangspunktet for analysen, slik tilfellet eksempelvis er i hypotetisk, deduktiv metode (Järvinen & Mik-Meyer, 2017).

Målet er at oppfatninger og beskrivelser fra informantene skal gi næring til analysene (Dalen, 2011). På denne måten bygges teori nedenfra. Siktemålet er å utvikle mellom-nivå-teorier som kan forklare og gi mening til atferd og prosesser. Datainnsamling og analyse skjer parallelt. Innsamlede data er utgangspunktet for koder og kategorier i analysen. Disse kan videre testes med andre kvalitative metoder (Järvinen & Mik-Meyer, 2017).

Substansiell koding vil si at kategoriene skapes ut fra hendelser og utsagn gjennom en åpen kodingsprosess. Derfor blir nye data stadig tilføyelser som skal brukes for å sammenligne kategoriene man finner. Ofte kalles dette konstante komparative metoder (Järvinen & Mik-Meyer, 2017). I dette arbeidet er egne nedtegnelser i memoer et viktig verktøy. Slik oppdages relasjoner og koblinger mellom kategoriene. Her skal forskeren beskrive kategoriernes egenskaper som ligger til grunn for disse (Järvinen & Mik-Meyer, 2017). Ofte må kategoriene fylles ut gjennom teoretisk sampling. Flere data må derfor samles inn for å utfylle kategoriernes egenskaper. Dette kan føre til tilføyelser eller utvidelser av kategoriene og man kan oppdage ny avstand mellom dem. Når forskeren kommer til stadiet hvor teoretiske begreper skal skapes, er det noen kriterier som må vektlegges (Järvinen & Mik-Meyer, 2017). Begrepene skal være abstrakte med tanke på tid, rom og personer. Videre skal de ha et varig grep. Utviklingen av begreper er en form for teoretisering. For å kunne kalles en teori mener Aksel Tjora (inspirert av Popper) at begrepet må være falsifisert- og testbart (Järvinen & Mik-Meyer, 2017). Videre påpeker han at det er evnen til utvikling av gode teoretiske begreper som kjennetegner god teoriutvikling innen denne retningen. Innsamlingen og analysene avsluttes når man ikke lenger får ny kunnskap (Järvinen & Mik-Meyer, 2017).

Slik jeg snart skal beskrive, er det særlig elementer rundt datainnsamling samt koding og kategorisering i analysen jeg aktivt har trukket veksler på. Først skal jeg redegjøre nærmere for noe av det som utgjorde mitt eget utgangspunkt da undersøkelsen skulle gjennomføres.

3.2 Førforståelse

Bevissthet rundt eget ståsted og relasjon til det som skal studeres er vesentlig for kvaliteten på hele forskningsprosessen (Dalen, 2011). I vår forståelseshorisont finnes det punkter av kunnskap og oppfatninger, felt av følelser, områder av erfaring og et svevestøv av ubevisste koder som også fargelegger utgangspunktet. Alt dette påvirker min førforståelse (Dalen, 2011). Disse tankene sammenfaller med den første bevegelsen i den hermeneutiske sirkel, som beskrevet i avsnitt 3.1.2 (Jensen, 1994). Noe av det som ble aktualisert for meg, skal jeg nå fortelle om.

I 25 år har jeg jobbet innen feltet rehabilitering for personer med nedsatt funksjonsevne. Kunnskap og erfaring dette har gitt meg er også med på å forme min førforståelse. Jeg har en stor tro på at løsninger ofte er å finne i egenskaper som sitter i et system eller en relasjon. Samtidig er jeg opptatt av at enkeltindividet i størst mulig grad må få kunnskap og tilrettelegging som gjør at vedkommende kan fungere optimalt ut fra sine forutsetninger.

Da jeg tok min etterutdanning som familierapeut, var Batesons teoretiske fundament noe av det jeg ønsket å ta med meg videre i min praksis. Mange fenomener blir beskrevet kun med utgangspunkt i individets begrensninger og egenskaper. Han åpnet opp for en relasjonell og systemisk tilnærming som tiltaler meg. Tidlig i masterprosessen var dette perspektiv jeg ønsket å vektlegge i mitt arbeid. I større grad enn det jeg oppfatter at Bateson fremhever, mener jeg at individets forutsetninger har en vesentlig betydning når sosiale fenomen skal beskrives og forstås. Det relasjonelle fokuset på nedsatt funksjonsevne som er beskrevet i NOU2001:22 (se avsnitt 2.2.1) sammenfaller med min måte å forstå nedsatt funksjonsevne. Samhandling og kommunikasjon er uendelige temaer. Snublesteiner og barrierer kan møte alle, det samme er løsningene vi oppdager. Et av mine utgangspunkt er at det kommer noen ekstra utfordringer som følge av nedsatt syn. Samfunnsskapt barrierer, både holdninger, rettigheter og løsninger, er viktig for å forklare og forstå hvordan mennesker kan leve et mest mulig verdig og selvstendig liv.

Siden fødselen har jeg forholdt meg til livet uten øyne som virker. Forhåpentligvis har denne tilknytningen til mitt tema gitt innsikt som har vært en styrke gjennom masterprosessen. På den annen side kan tett involvering også skape utfordringer jeg straks skal berøre.

Haptisk kommunikasjon er et nytt område for meg. Samtidig har jeg bred erfaring med nedsatt syn som ga meg noen antagelser av betydning. En av disse var at jeg regnet med at informantenes refleksjonsnivå rundt kommunikative barrierer ville variere. Videre antok jeg at informantene i

liten grad hadde erfaring med berøringssignaler i kommunikasjonen. Hvilke haptiske signaler som eventuelt ville oppfattes som hensiktsmessige regnet jeg også med at ville variere.

For meg har det vært viktig å strekke meg etter det som i teaterkunsten kalles for «Picasso-profilen». Dette innebærer at jeg har hatt en tilnærming utenfra og innenfra på samme tid (Dalen, 2011). Både i intervjusituasjon og i påfølgende arbeid har jeg forsøkt å være sensitiv og ha våkne ører. Dette for å fange nyansene som har vært vesentlige for mine informanter (Dalen, 2011). I beste fall har min erfaring gitt meg tilgang til informasjon som kanskje er mindre tilgjengelig for en person som nærmer seg arbeidet med et utenfraperspektiv.

Tidlig i intervjuprosessen merket jeg at enkelte svar pirret min nysgjerrighet på en temmelig intens måte. Da måtte jeg ta en tenkepause i intervjuet for å prøve og gjøre en sortering. I hvilken grad var nysgjerrigheten koblet mot egne erfaringer og hvordan kunne jeg bruke denne for å få frem flere detaljer i informantens budskap. Jeg vil ta deg med inn i en av samtalene som tok en slik vending. Vi snakket om alt i kommunikasjon som handler om andre ting enn ordene. På et tidspunkt nevnte informanten «blikkontakt». I min egen prosess mot å finne en god måte å leve livet med blinde øyne har manglende blikkontakt vært en sår brikke. Jeg savner å kunne holde blikket til den jeg snakker med. Ofte merker jeg hvor essensielt dette er i menneskemøter. Temaet har jeg jobbet mye med, laget foredrag, skrevet dikt og jeg har snakket med mange om saken. Da jeg hørte ordet «blikkontakt» i intervjuet, traff dette meg ganske kraftig. En mulig vei er da å endre tema raskt i redsel for å blande inn egne følelser eller interesser. På den annen side kan informanten ønske å fortelle om noe som er viktig for vedkommende. Da kan et tydelig hopp bort fra temaet bli brått og upassende. Sorteringen handler om å kanalisere nysgjerrigheten til å dreie seg om informantens ståsted og historie. Dette kan være en krevende balansegang (Dalen, 2011).

Gjennom veiledning tilknyttet masteroppgaven har jeg blitt minnet om viktigheten av å skrive en forskerdagbok. Først et stykke ut i prosessen har jeg virkelig skjønnet betydningen av dette verktøyet. For nettopp her har mye av min førforståelse blitt brettet ut og oppdatert.

God bevissthet rundt egen førforståelse vil gi muligheter for bedre sensitivitet som kan brukes for god teoriutvikling i eget materiale. Forståelsen utvikles gjennom flere ledd som kan gjentas. Det dreier seg om beskrivelser av informantenes uttalelser via et fortolkende ledd til en mer teoretisk betydning. Dette sammenfaller med den andre bevegelsen i den hermeneutiske sirkel (Jensen, 1994). I det følgende viser jeg mer konkret hvordan dette kom til uttrykk gjennom forberedelser, gjennomføring og bearbeiding av mitt materiale.

3.3 Det kvalitative forskningsintervjuet

I kvalitativ tilnærming kan det brukes ulike intervjuformer. Målet er å få informantene til å gi fylldige beskrivelser om synspunkter, erfaringer og opplevelser (Dalen, 2011).

For å gi utenforstående innsikt i hvordan forskningen er gjennomført, er det viktig med en redegjørelse for arbeidsplanen. At andre kan stille kritiske spørsmål til forskningsprosessen er et viktig empirisk prinsipp (Dalen, 2011). Min forståelse av dette kommer til uttrykk i det følgende.

3.3.1 Tema og utforming av problemstillinger

Fordi min arbeids- og studiesituasjon er nokså presset, var det viktig for meg at jeg fant et tema som umiddelbart virket spennende. Et lite tankeeksperiment ble foretatt. Jeg talte til tre, og deretter skrev jeg ned alle temaer som straks dukket opp i bevisstheten. Haptisk kommunikasjon var det aller første jeg rablet ned. Her skal du få vite noe av bakgrunnen.

For noen få år siden overhørte jeg en samtale mellom en person med et kombinert syn- og hørselstap og hennes tolk. Stadig la jeg merke til noen små dunk på ryggen, noen lyder av hender som skled langs en arm eller en rygg. Selvfølgelig måtte jeg spørre hva de holdt på med. Dette var mitt første møte med haptisk kommunikasjon, systemet som personer med døvblindhet har brukt i lang tid. Da jeg fikk vite at min samtalepartner med enkle grep ble vist hvor døra var, hvem som kom inn i rommet, at en person smilte til henne, da kjente jeg for første gang sorg over all informasjon jeg har innfunnet meg med at ikke når frem til meg.

Min interesse for haptisk kommunikasjon handler i denne sammenheng om å få vite hvilken konkret nytte haptiske signaler kan ha for personer med blindhet. Ordlyden i forskningsspørsmålet og underliggende problemstillinger har endret seg underveis. Dette er noe av det jeg anser som en fordel med prinsipper i grounded theory (Dalen, 2011).

Etter at intervjuene var gjennomført og analysert, fremstod følgende forskningsspørsmål som dekkende: Hvilken nytte kan haptiske signaler ha i kommunikasjon og samhandling for personer med blindhet. I litteraturen jeg viser til i forrige kapittel fremkommer det at personer med synshemning møter store utfordringer i kommunikasjonen (Klingenberg et al. 2015; Brunen et al. 2018). Jeg oppfatter ikke at utfordringene beskrives så konkret. I større grad er konsekvensene omtalt, eksempelvis ensomhet og mobbing. Derfor ønsket jeg å utforme problemstillinger som gjør det mulig å finne ut noe om en eventuell nytteverdi ved bruk av haptisk kommunikasjon for min gruppe. Etter flere sorteringer parallelt med mitt analysearbeid, satt jeg igjen med disse

problemstillingene: Hvilke barrierer knyttet til kommunikasjon og samhandling møter personer med blindhet? Hvilke tanker og erfaringer har personer med blindhet som nylig har lært om haptisk kommunikasjon? Hvilke barrierer knyttet til kommunikasjon og samhandling kan haptiske signaler bygge ned for personer med blindhet?

I avsnittene under beskriver jeg de neste stegene i arbeidsprosessen.

3.3.2 Valg av informanter

Siden jeg for tiden er involvert i prosjekter og annen virksomhet som retter seg mot personer med synshemming og pårørende, var rekruttering et område jeg ønsket å møte med varsomhet. Dette er en involvering Monica Dalen også minner om å være obs på (Dalen, 2011). At jeg selv er synshemmet bidrar også til at jeg stadig treffer mennesker med denne merkelappen. Sammen med min veileder fant vi ut at jeg ikke kunne stille som krav at alle informantene var ukjente for meg. Monica Dalen er opptatt av at utvalget til undersøkelsen må være egnet (Dalen, 2011). Antallet som har kunnskap om og erfaring med haptisk kommunikasjon i min målgruppe er svært begrenset. Norges Blindeforbund har nå gjennomført noen kurs for at synshemmede skal få lære om haptisk kommunikasjon. Jeg henvendte meg derfor til organisasjonens rehabiliteringsavdeling for å få hjelp til å rekruttere informanter. De har vist stor velvilje til dette. Et av kravene som ble stilt til informantene var at de hadde en nærpersion de kunne praktisere haptisk sammen med.

Fem synshemmede og fem nærpersioner ble antallet jeg anså som et passende utvalg. I tråd med terminologien i boken om haptisk kommunikasjon (Bjørge et al., 2013) benyttes begrepet «mottaker» for personen med blindhet og «utøver» for personen som primært gir haptiske signaler. Etter min mening er dette lineære begrep som ikke er dekkende, noe jeg kommer tilbake til i drøftingen. Hva som skal regnes som «egnede utvalg» i denne sammenheng fremstår for meg som litt uklart. Norges Blindeforbund fant personer i ulike alder (fra 18- 65 år). Både kvinner og menn er representert, studenter, personer i jobb og personer som mottar ulike stønader fra Nav inngår i gruppen. Videre er foreldregruppen representert. Noen informanter har en medfødt synshemming andre har en ervervet tilstand. Fordi jeg er opptatt av å foreta min analyse ut fra hverdagssituasjoner til mennesker med blindhet, mener jeg utvalget gir rom for å få frem nyanser.

Anonymitet er et viktig etisk prinsipp jeg har vektlagt. I noen grad har jeg endret presentasjonen av informantene for å ivareta dette. Jeg har vektlagt at endringene ikke påvirker analyse og drøfting.

3.3.3 Utarbeiding av intervjuguide

I tråd med anbefalinger om fremgangsmåte for semistrukturerte intervjuer laget jeg en intervjuguide (Dalen, 2011). Å velge relevante temaer var et ledd i prosessen jeg brukte en del tid på. Guiden inneholder ikke en komplett liste av spørsmål. Utgangspunktet for temaene jeg valgte var forskningsspørsmålet (Dalen, 2011). I avsnitt 3.3.1 sier jeg mer om forskningsspørsmålet og problemstillingene. Forskningsspørsmålet bærer i seg elementer om kommunikasjon, samhandling, nedsatt syn og en eventuell nytte av det haptiske verktøyet. For å få fram fyldige beskrivelser valgte jeg å ta utgangspunkt i hverdagssituasjoner hvor eventuelle utfordringer kan aktualiseres. Dette var hovedfokuset i det første intervjuet. Jeg valgte kun å stille ett spørsmål om nedsatt syn. Alle informantene tilhører en av kategoriene for blindhet (Norges Optikerforbund, 2012). Dette kunne selvsagt vært problematisert. Kanskje vil personer som er født med nedsatt syn fortelle om helt andre ting enn personer med ervervet synshemming. Det er mulig at unge er opptatt av andre ting enn eldre mennesker. Personer som lever i parforhold vil muligens være opptatt av andre ting enn personer som lever alene. Innenfor de stramme rammene jeg har hatt for min undersøkelse har jeg ikke funnet rom for å gå dypere inn i disse spennende nyansene. I det andre intervjuet var oppmerksomheten rettet mot å fange haptiske erfaringer. Vedlegg 1 og vedlegg 2 viser innholdet i guidene for de to intervjuene.

3.3.4 Søknad om tillatelse fra Norsk senter for forskningsdata (NSD)

På tidspunktet da jeg meldte mitt forskningsprosjekt til NSD, var saksbehandlingstiden nokså lang. Derfor var det med nød og neppe at jeg fikk gjennomført første intervjurunde. I guiden er det spørsmål om nedsatt syn. Dette inngår i helsemessige forhold og dermed ble prosjektet meldepliktig til NSD for å gjennomgå deres godkjenningssprosess. I vedlegg 3 vises svarbrevet fra NSD. I min fremstilling har jeg valgt å utelate alle opplysninger om diagnose.

Stuedstedets opptaksutstyr, som vi i utgangspunktet er pålagt å bruke, er ikke universelt utformet. Jeg søkte da om å få benytte egen opptaker. Mot en presisering rundt hvilken opptaker og hvordan intervjuene ble lagret og prosess mot sletting ble dette godkjent (se vedlegg 3).

3.3.5 Forberedelser og gjennomføring av intervjuene

Fordi jeg nærmer meg et tema som virker lite utforsket, fant jeg semistrukturerte intervjuer som hensiktsmessig. Jeg fulgte en intervjuguide med fastsatte temaer (se avsnitt 3.3.3).

Jeg har valgt temaer hvor det er mulig å stille spørsmål som oppmuntrer til å fortelle og forklare. Spørsmålene bør være åpne, utvetydige og i størst mulig grad ikke-ledende (Dalen, 2011).

Hun vektlegger at de må tilpasses informanten så svarene i liten grad krever forhåndskunnskap. Det er viktig at informanten ikke settes i forlegenhet. Prinsippene har jeg forsøkt å følge. Målet har også vært å stille spørsmål som åpner for utradisjonelle svar (Dalen, 2011).

For at jeg skulle få fyldige beskrivelser om tanker og erfaringer rundt bruk av haptisk kommunikasjon, vurderte jeg det som nyttig å gjennomføre to intervjuer. Det første ble foretatt rett etter at informantene hadde deltatt på et haptisk kurs. Her vektla jeg spørsmål om barrierer i kommunikasjon og samhandling samt beskrivelser av førsteinntrykket av det haptiske systemet. Temaer som sirkler rundt kommunikasjon er lite forutsigbare. Allikevel har jeg landet på at vinklingen av mitt tema i sin form er innenfor det jeg anser som forsvarlig i denne sammenheng. Derfor antar jeg gevinsten av det jeg har fått vite gjennom spørsmålene er større enn ulempen deltakelsen har påført informantene (Dalen 2011). Jeg la opp til at Samtlige informanter skulle få si noe om alle temaene (Dalen, 2011).

Det andre intervjuet ble planlagt gjennomført etter 2-3 måneder. Da var hensikten å få beskrivelser av erfaringene de hadde høstet rundt bruk av haptiske signaler.

Paul Thompson minner oss om at det kreves skikkelighet for å gjennomføre gode intervjuer. Respekt og interesse for enkeltmennesket og toleranse for andres synspunkter er noen av verdiene han fremhever (Dalen, 2011). Sammen med øvrige intervjuprinsipper jeg allerede har redegjort for var dette påminnelser jeg gjentok for meg selv mange ganger i denne prosessen. Dette viser noe av innholdet i den siste bevegelsen i den hermeneutiske sirkel som jeg skrev litt om i avsnitt 3.1.2.

Å foreta et prøveintervju var et råd jeg er glad for at jeg fulgte (Dalen, 2011). En venninne med synshemming stilte til test av det første intervjuet. Dette var betryggende for å finne ut hvordan det tekniske utstyret fungerte. Men aller mest nytte hadde jeg av å høre min egen måte å stille spørsmål på. En ubehagelig oppdagelse jeg gjorde ved gjennomlytting av testintervjuet var min tendens til å lage spørsmål som var breddfulle av ord. Min hensikt var at spørsmålet skulle være åpent og tydelig. Imidlertid opplevde jeg at den motsatte effekten inntraff. Jeg jobbet iherdig for å forbedre dette punktet i påfølgende intervjusituasjoner.

Rammene for første intervju var satt til maks en time. I to tilfeller klarte jeg ikke å overholde dette, da var vi 10 og 18 minutter på overtid. For det andre intervjuet var rammen 20 minutter. I tre tilfeller var vi også her litt på overtid, maksimalt fem minutter. Jeg tar dette med meg som en

nyttig lærdom fremover. Intervjuene kunne antagelig vært enda bedre planlagt. I noen tilfeller kan det være vanskelig å stanse en forklaring eller beskrivelse som trekker ut i tid.

Min intervjuguide var relativt stramt lagt opp. Selv om jeg forsøkte å følge tråden i det mine informanter fortalte, valgte jeg å holde meg relativt tett til temaene i guiden. Dette tror jeg var et formålstjenlig valg, fordi sorteringen i det transkriberte materialet i etterkant antagelig ble enklere.

Det første intervjuet ble gjennomført ansikt-til-ansikt. Dette ser jeg på som en fordel. Selv om jeg ikke ser personen jeg snakker med, har atmosfæren som skapes i direkte møter helt andre opplysninger å gi meg enn tilfellet er med samtaler over telefon. Jeg fanger flere av de nonverbale signalene. Eksempelvis kan jeg høre et lite klikk i en munnvik som forteller meg «hun smiler». Jeg er også veldig opptatt av å vende meg mot den jeg snakker til.

Etter 8-11 uker hadde vi det andre intervjuet. Siden koronakrisen kom, ble telefon benyttet. Jeg testet lyd kvaliteten på opptaksutstyret på forhånd. Heldigvis fungerte også dette greit. Ofte kan pauser være vanskelig å tåle. Det er lett å gå videre til neste spørsmål for å hindre at pinlighet oppstår. Dette kan stanse prosessen og hindre at nyttig informasjon kommer fram i lyset. Derfor forsøkte jeg å holde fast ved at pauser kan være både skapende og nyttige (Dalen, 2011). I min praksis har jeg benyttet prinsipper fra løsningsfokusert tilnærming (LØFT). Teknikkene kom til nytte i intervjuene jeg gjennomførte (Berg & Jong, 2005). Jeg benyttet blant annet utdypende spørsmål, som for eksempel «Var det noe mer du la merke til?» «Hva mer kan du fortelle om dette?». Jeg forsøkte å vise interesse og fange ordene informantene selv benyttet (Dalen, 2011).

I etterkant av opptakene hørte jeg igjennom alt og skrev et kort referat hvor jeg også noterte egne refleksjoner og inntrykk. Dette har hjulpet meg videre i analysen og fortolkningen. En helt ny oppgave for meg var transkribering, det forteller jeg om i neste avsnitt.

Etter intervjuene sitter jeg igjen med ydmykhet og takknemlighet. Mine informanter ga utrolig mange spennende og utdypende svar.

3.3.6 Transkribering

Prosesen med transkribering var tidkrevende og slitsom (Magnusson & Marecek, 2015).

Heldigvis er jeg vant til å innhente informasjon med ørene, det var antagelig en fordel i denne delen av prosessen. Rådet om å transkribere rett etter at intervjuene ble gjennomført var verd å lytte til (Magnusson & Marecek, 2015). I ett tilfelle klarte jeg ikke å oppfatte svaret, da tok jeg kontakt med informanten for å sjekke utsagnet (Magnusson & Marecek, 2015).

Denne delen av arbeidet var helt ny for meg. Jeg var svært nøye med å skrive alt slik jeg oppfattet det, både informantenes svar og egne spørsmål (Magnusson & Marecek, 2015).

I fortolkende analyse er det viktig å gjengi et mest mulig presist bilde av intervjuet. Alle pauser ble markert med komma eller punktum. Lyder som «eh» og «m-m» ble nidskjært notert (Magnusson & Marecek, 2015). Noen ganger følte jeg nesten at det var «dårlig gjort» å skrive sitatene helt identisk med det som ble sagt. Kanskje startet en informant setningen fem ganger, og det ser jo unektelig litt komisk ut i skreven form.

Jeg tok en sikkerhetskopi på en egen harddisk som ble oppbevart på et annet avlåst sted enn der originalen befant seg (Magnusson & Marecek, 2015). Det å høre og lese egne formuleringer har gitt meg nyttig erfaring jeg vil ta med meg videre i min praksis.

Brinkmann hevder at det transkriberte materialet er datareduksjon (Dalen, 2011). Ansiktsuttrykk og kroppsspråk får ingen plass i den transkriberte informasjonen.

Til sammen utgjorde lydopptakene 7 timer og 38 minutter. Det transkriberte materialet var til sammen 148 sider. Opptak og det transkriberte materialet er oppbevart på to adskilte, avlåste steder i tråd med vedtaket fra NSD (se vedlegg 3).

Prinsipper fra den hermeneutiske sirkelen var med meg hele veien. Jeg tenkte at fra første spørsmål begynner også fortolkningsprosessen. Guiden jeg brukte bestod som nevnt av temaer. I intervjuene hørte jeg mine egne spørsmål, lyttet til informantenes svar og var bevisst at dette allerede skaper noe i meg som legges til i analysen. Jeg kjente på engstelse over at mine spørsmål lett kunne bli så ulike fra intervju til intervju at det ville hemme dataanalysen. Fordi jeg hadde tydelige hverdagepisoder som utgangspunkt tror jeg tvert om at de ulike spørsmålene fikk fram nyttige data. Jeg er oppdratt til å følge planer, maler og faste skjemaer. Denne vandringen ble en ny måte å nærme seg forståelse på. Dette samsvarer med prinsippene i det kvalitative intervjuet.

3.3.7 Koding og kategorisering

Dette var delen av arbeidsprosessen jeg var mest spent på hvordan jeg skulle gjennomføre. Fordi jeg ikke er i noe studiemiljø, rettet jeg en henvendelse til synshemmede studenter på Facebook. Jeg ønsket å få tips til hvordan jeg best kunne overføre rådene om fargekoder og tankekart vi hadde fått som tips fra forelesere. Dessverre uteble responsen. Etter beste evne har jeg forsøkt å overføre prinsipper om kategorisering og koding som blant annet gis av Monica Dalen (Dalen, 2011).

Jeg følger ikke stramt prinsippene om koding fra Grounded theory, men har plukket litt fra ulike tilnærminger som anbefales i hennes bok.

Etter at intervjuene var transkriberte, sorterte jeg hvert intervju etter temaene i intervjuguiden. Denne redigeringen foretok jeg i Microsoft Word. Vi er anbefalt å bruke et dataverktøy for kategorisering. Jeg har mange erfaringer med dataverktøy som mangler universell utforming, ble dette valgt bort. I en presset studie- og arbeidssituasjon hadde jeg ikke kapasitet til å teste dette ut.

Etter denne første sorteringen foretok jeg ytterligere en datareduksjon. Jeg fjernet de deler av datamaterialet som åpenbart ikke hører til forskningsspørsmålet og tilhørende problemstillinger. Veileder er fortløpende orientert. Et konkret eksempel var en lang meningsytring fra en informant om ønsker rundt universell utforming av museer. Dette oppfatter jeg at ligger utenfor det jeg retter oppmerksomheten mot.

For at jeg skulle få muligheten til å lese ting i sammenheng, laget jeg et system i Excel. Her tildelte jeg hver informant en rad i regnearket. Kolonnene fikk samme navn som de ulike temaene i intervjuguiden. Deretter flyttet jeg alle svar på riktig sted i regnearket. Dette ga meg god anledning til å lese alle svar fra en informant i sammenheng. Videre kunne jeg lett lese alle svarene fra samtlige informanter innenfor et enkelt tema. Mellom hver temakolonne satt jeg inn et memofelt. Jeg leste igjennom hvert sitat og skrev tilhørende memoer. Her noterte jeg helt fritt alt som ramlet meg inn (Dalen, 2011). Fremdeles var jeg ved godt mot, jeg opplevde at dette ga meg god oversikt på et overflatisk plan. Det var enkelt å redigere memoene, dersom jeg kom på tilføyelser eller ønsket å endre noe. Ved gjennomlesing så jeg raskt at temaene i intervjuguiden egnet seg lite for den videre kategoriseringen. Hverdagseksemplene fra informantene handlet blant annet om å beskrive utfordringer i kommunikasjon og samhandling. Hjemme- studie- eller arbeidssituasjon er konkrete eksempler. Mange av utfordringene informantene fortalte om hadde fellestrekk uavhengig av setting. Jeg begynte en annen form for sortering. For hvert sitat spurte jeg meg selv: Hva består denne utfordringen i? Etter flere runder med gjennomlesing satt jeg igjen med 8 temaer. Det handlet om kontakt, om å ta tur, om å finne fram osv. Enda en sortering viste meg at det var flere fellestrekk. Denne delen av prosessen var nokså frustrerende. Det var vanskelig å holde orden på kategoriene når jeg flyttet sitater mellom de ulike radene og kolonnene. Dette tok tid, men jeg forsøkte å være pinlig nøyaktig. Alle mellomsorteringene er arkivert.

Til slutt fant jeg ut at tre typer utfordringer pekte seg ut som representative overskrifter: Det lydløse i kommunikasjonen, mobilitet og synstolking, døvblind i konteksten. Innledningsvis i avsnitt 4.3, 4.4 og 4.5 forklarer jeg kategoriene nærmere.

Dersom jeg på et senere tidspunkt skal delta i et forskningsprosjekt hvor lignende kategorisering er en arbeidsoppgave, vil jeg gjøre en innsats for å finne et egnet dataprogram.

3.3.8 Tolkning, analyse og presentasjon

Fortolkning og analyse vevde seg inn i alle prosessleddene jeg tidligere har beskrevet (Dalen, 2011). Clifford Geertz bruker betegnelsen «experience near» på informantenes beskrivelse av konkrete forhold og egne fortolkninger av disse. Innholdet i det transkriberte materialet er essensielt. Direkte sitater som brukes i fremstillingen er noe av det forskeren har valgt ut (Dalen, 2011). «Experience distant» inkluderer, i følge Geertz, forskerens fortolkninger (Dalen, 2011). I neste kapittel viser jeg hvilke sitater jeg har oppfattet at representerer det informantene fremhever. Her har jeg foretatt egne refleksjoner og måter jeg leser sitatene på. Mine fortolkninger legger seg rundt og blir således «distant experiences» (Dalen, 2011). Memoene og refleksjonsnotatene var for meg viktige redskap hele veien (Dalen, 2011). Jeg forsøkte å bevege meg fra fortolkningen, som ligger nokså nært opp til informantenes tilsynelatende budskap, til drøfting på et mer overordnet plan. Slik jeg skrev i avsnitt 3.1.3 om groundet theory, har ikke min forskning nådd frem til de siste leddene i denne analytiske tilnærmingen (Dalen, 2011). Min drøfting har på ingen måte frembrakt teoretiske begreper som kan omtales som mellomnivå-teorier (Dalen, 2011). Måten jeg samler trådene på er en liten bevegelse opp på et mer overordnet plan.

Før jeg redegjør for analyse og drøfting vil jeg avrunde dette kapittelet med noen tanker rundt etikk og kvalitet i intervjustudier.

3.3.9 Etikk og kvalitetskriterier

I kvantitative studier er validitet og reliabilitet viktige kvalitetsstandarder (Dalen, 2011). I kvalitative studier må vi nærme oss vurdering av kvalitet på en annen måte. Et helt sentralt prinsipp i denne type studier er at forskeren må gi en god og detaljert fremstilling av egen arbeidsprosess (Dalen, 2011). De foregående avsnitt er min besvarelse av dette punktet. Analysen og fortolkningen av mitt materiale kunne vært foretatt på mange måter. Jeg har vært nøye med å skrive forskerdagbok, memoer, referater og prosessdokumenter som vil kunne vise mine veivalg og hva jeg har vektlagt.

Alle informantene undertegnet samtykkeerklæring (se vedlegg 4). Vi gjennomgikk innholdet i skrevet før første intervju. Alle fikk en kopi. Det ble gitt informasjon om at det er full anledning til å trekke seg når som helst i prosessen (Dalen, 2011). Ingen av informantene har benyttet seg av denne rettigheten.

Intersubjektivitet er et annet viktig prinsipp som handler om hvordan fortolkning av situasjoner og opplevelser gjøres felles. Det har vært viktig for meg å bruke informantenes ord. Videre har jeg forsøkt at min fortolkning presiserer det jeg oppfatter at vedkommende har uttrykt (Dalen, 2011).

Utvalg og metodisk tilnærming er andre faktorer som bør settes under lupen (Dalen, 2011). Dette har jeg redegjort for i foregående avsnitt. Intervjuguide er vedlagt og jeg har beskrevet analyse- og fortolkningsprosessen. Kvale omtaler dette som håndtverksvaliditet (Dalen, 2011).

Noe jeg anser som en fordel er at jeg har hatt ansvaret for alle leddene i prosessen. Gjennom analyse og drøfting har jeg forsøkt å finne sammenhenger i det konkrete materialet jeg forholdt meg til (Dalen, 2011). Hvordan jeg som forsker velger ut fra et relativt stort datamateriale er ingen entydig sak. Jeg har hatt forskningsspørsmålet og problemstillingene i bevisstheten hele veien. Data jeg mener at ikke hører til mitt tema er ikke medregnet i analysen og drøftingen.

Tidligere i dette kapittelet har jeg også berørt andre viktige etiske aspekter. Kort oppsummert handler dette om: Bevissthet rundt eget ståsted, etterrettelighet, sikring av anonymitet, redelighet, respekt og toleranse (Dalen, 2011).

I det følgende vil jeg presentere dataene og vise hvordan disse er fortolket og drøftet.

4 Resultat og drøfting

4.1 Innledning

Gjennom mine litteratursøk har jeg ikke funnet arbeider som tar for seg haptisk kommunikasjon rettet mot synshemmede. Jeg valgte derfor å gå nokså bredt ut i min datainnsamling for å avdekke områder haptisk kommunikasjon kan brukes av synshemmede. Som et utgangspunkt ble informantene oppfordret til å sette ord på hvilke barrierer som kan oppstå i kommunikasjon og samhandling uten syn. Hensikten har dernest vært å få informantenes erfaringer om haptisk er nyttig for nedbygging av kommunikasjonsbarrierer innenfor disse områdene.

Som så mange før meg, har også jeg erfart at en rekke ytringer hører hjemme i flere kategorier. Dette har jeg nærmere redegjort for i metodekapittelet. Til slutt satt jeg igjen med tre kategorier som danner hovedstammen i min analyse: Det lydløse i kommunikasjonen, mobilitet og synstolking og døvblind i konteksten.

Alle informantene ga mange eksempler som jeg oppfatter at handler om det lydløse i kommunikasjonen. Derfor har jeg valgt å gi dette temaet størst oppmerksomhet, noe jeg mener er i overensstemmelse med det informantene vektla i sine beskrivelser.

Utøver og mottaker er termene som brukes i opplæring av haptisk kommunikasjon rettet mot døvblinde (Bjørge et al., 2013). Selv om mottaker i enkelte situasjoner også kan formidle informasjon haptisk, har jeg valgt å bruke terminologien som gjelder i formidling av det haptiske systemet rettet mot døvblinde.

Utøverne er tildelt et fiktivt navn med forbokstaven «U». På samme måte er «M» første bokstav i navnet for mottakerne. På denne måten vil leseren lett finne ut om en uttalelse kommer fra en person som ser eller fra en som har synshemming.

De som deltok i undersøkelsen har kort fartstid med haptisk erfaring. Utøverne er nærpå personer, enten ektefelle, mor eller assistent. Alle har deltatt på et helgekurs og ble intervjuet rett etter og et par måneder etter dette.

Aller først skal du kort bli litt kjent med informantene:

Marit er 53 år, har voksne barn og barnebarn, er gift med Ulf 65 som er håndverker.

Merethe er 55 år og bor alene. Ulla er 60 år og hennes lesehjelp og ledsager.

Mona er 18 år og student som snart skal flytte for seg selv. Unni er moren, 46 år og økonom.

Målfrid er 44 år og har to barn sammen med Ulrik. Begge jobber i kommunale stillinger.

Mons er 39 år, jobber innen kultur og har to små barn med Undis som er 35 år og revisor.

Innledningsvis tegner jeg et lite bilde av førsteinntrykket mine informanter hadde av det haptiske verktøyet rett etter kurset. Deretter ser jeg tematisk på de tre kategoriene før jeg drøfter mine funn opp mot aktuell teori.

4.2 Haptisk førsteinntrykk

Da jeg intervjuet informantene første gang, ønsket jeg å få vite hvilket umiddelbart inntrykk de hadde av det haptiske verktøyet. Synspunktene, både fra mottakere og utøvere, kan oppsummeres i tilbakemeldingen fra Marit:

Jeg liker ikke å bli tatt på. Å, (latter). Før vi drog til Hurdal tenkte jeg jo liksom hvis det er sånn at man må ta bortpå eller plukke, ja, assa hele tida, det ska' være måten å snakke på, det er ikke noe for meg. Men så liksom får man bare se hva dette er, og så når de begynte så var det jo bare helt supert, så det var ikke noe ekkelt i det hele tatt.

Dette kan si noe om at vi er lite vant med berøring som en viktig del av kommunikasjonen. Det virker som om hun tenkte at dette ville bli litt ekkelt. Etter at hun fikk noe erfaring, viser hun at dette ikke var noe problem. Hun gir ikke noen utdyping av hva det var som var supert, men berøringshindringen later til å være redusert eller borte.

Undis og Mons tror verktøyet kan gjøre hverdagen deres enklere, men at det forutsetter trening. De gir også uttrykk for at dette er et system som mange andre synshemmede burde få tilgang til. Flere uttrykker en stor begeistring etter kurset, Undis sier: *Jeg er forelska i haptisk.*

Boken «Haptisk Kommunikasjon» finnes i sort- og punktskrift. Alle kursdeltakere har fått et eksemplar. Mons har ikke benyttet punktskrift i særlig grad, og han ønsker seg alternative måter å finne fram til de haptiske signalene.

Jeg merker at jeg sku' ønske det var en litt mer tilgjengelig måte for min del å få friska opp hva signalene er. Den her punktblekka vi har fått, som, for meg som leser punkt så tregt, så blir jeg demotivert før jeg kommer igjennom en halv side.

4.3 Det lydløse i kommunikasjonen

Nonverbale aspekter i kommunikasjonen uttrykker og utdyper stemninger og følelser (Eide & Eide, 2004). Bateson fremhever at feedback og analog kommunikasjon er sentrale faktorer for utveksling og utforming av informasjonen i sosiale relasjoner (Ølgaard, 2004). Nedsatt syn kan gi utfordringer rundt visuell imitasjon, samhandling og kommunikasjon (Udir, 2013). Stemmeleie og tonefall er eksempler på nonverbale elementer. Dette er informasjon personer med synshemming får tilgang til. Barrierene jeg oppfattet at informantene fortalte om handler om aspekter uten lyd. Derfor mener jeg at «det lydløse i kommunikasjonen» er en mer presis betegnelse på denne kategorien enn nonverbal kommunikasjon.

4.3.1 «Å få med seg at det skjer»

Når en person ikke ser, er det mange viktige holdepunkter som blir lite tilgjengelige i dialogen (Brunes et al, 2018).

Det lydløse i kommunikasjonen som mistes er noe av det Merethe setter ord på. Hun viser til hvor viktig det er for henne at folk kommuniserer verbalt.

Assa så lenge folk ikke snakker så vet jeg jo 'kke noe om de. De er nødt til å lage lyd, hvis ikke så har jeg ingen, ikke noe inntrykk av om de er blide eller snille eller eh, lei seg eller glad, eller, assa alt må, det må være forbundet med lyd lissom.

Dette oppfatter jeg at handler om informasjon hun mister som gjør det vanskeligere å tolke en situasjon eller hva en person fullt ut uttrykker. Det virker som om hun formidler en usikkerhet som kan dukke opp i slike sammenhenger. Det auditive fremheves som det avgjørende for henne i dialogen.

Et av temaene som flere informanter omtaler, er hvordan den som gir signalene, eksempelvis om ansiktsuttrykk, må være oppmerksom på egen tolkning. Målfrid sier det slik:

Ja, det er jo en viss fare for feiltolkning, men det er klart at det gir man, gir man en konkret at øyet renner, så, så kan man jo på en måte tolke litt ut fra settinga om det er, er det at man er lei seg, eller rørt eller er det andre ting.

Formidling av informasjon kan lett bli tolkning, noe jeg syns Målfrid får klart frem. Hvis hun får vite at et øye renner, kan hun selv tolke informasjonen i konteksten. Dersom hun fikk beskjed om at en person gråter, har utøver straks lagt en mer definert tolkning til grunn.

Mona forteller om en ungdomsaktivitet hun leder. Det meste sier hun at går fint, men en utfordring er litt vrien:

Nei, det er jo ofte det, hvis noen rekker opp en hånd så er det vanskelig å få med seg at det skjer, så det er jo en hindring. Ikke no' veldig særlig løsning, egentlig.

Aktiviteten handler om at hun må planlegge nøye og være svært oppmerksom når hun fyller rollen. Marit er også opptatt av dette og forteller at hun vet at slike gester er helt vanlig i kommunikasjonen, hun sier det slik: *De jeg snakker med, for de er fæle til å gi tegn med hånda.* Når hun sier «fæle til» høres det ut som noe hun merker seg ganske ofte. Disse bevegelsene er også eksempler på fargelegging av kommunikasjonen vi mennesker naturlig gjør. Mye av dette skjer lydløst og kan lett forsvinne for mange som ser lite eller ingenting. Alle informantene beskriver utfordringer knyttet til dette.

Eksempler fra klønete situasjoner som ofte oppstår i butikksammenheng fremheves av samtlige informanter. Unni fortalte om en gang hvor datteren skulle handle nokså private ting. I følge henne var det åpenbart at det var datteren som skulle handle, men ekspeditøren henvendte seg allikevel til moren. Hennes løsning ble å snu ryggen til, og videre forteller hun:

Jeg syns att, eh, generelt, så, så har vi seende en litt sånn ugrei måte å henvende seg til

funksjonsvariable mennesker på. Ja, jeg kjenner at jeg blir veldig provosert, at når det er helt åpenbart at det er du som skal ha undertøy, du ska 'kke snakke med meg om det.

Denne beskrivelsen ble jeg nysgjerrig av, og jeg spurte Mona hvordan hun opplevde situasjonen:

Jeg har jo ikke noe problem med å høre hva, hva de stiller meg spørsmål om, men at de ikke tør eller vil henvende seg til meg, det er lissom spesielt.

Hun formidler at hun er fullt i stand til å besvare henvendelser og at hun kan snakke selv. På en forsiktig måte nevner hun at det kan handle om at ekspeditøren ikke våger å henvende seg til henne, eller at de muligens ikke vil. Igjen får vi et eksempel på en situasjon som også er ubehagelig og merkbar for utøver. Unni og Mona gir uttrykk for en oppførsel de ikke helt forstår. Da jeg snakket med Unni og Mona andre gang, hadde de oppdaget at det går an å vise haptisk når du har oppmerksomheten til en annen person, litt om vedkommendes reaksjoner og hvordan dette kan oppleves. Unni setter ord på dette på følgende måte:

Det er veldig enkelt å få beskjed hvis en bruker haptisk på det. ... Og det trur jeg haptisk har vært med på å gi muligheten til. ... Også det der at du får det der lille tryggheten på ryggen som gjør at ja – den tar jeg, det ordner jeg.

Noe av det jeg hører at Unni snakker om er å gi tilgang til noe av det lydløse i kommunikasjonen. Disse signalene handler om å få vite litt om mulige reaksjoner hos den man snakker med. I tillegg kan informasjonen gjøre deg bedre i stand til å respondere adekvat i en situasjon. Hun bringer også fram et trygghetsaspekt som jeg oppfatter at Mona lar komme til uttrykk.

Det har nok mye med at nå er jeg mye mer bevisst på hvor de er i forhold til meg, og at jeg har blitt mye mer bevisst på at det er jeg som ska ' prate, at det er jeg som ska ' snakke med de, og at det er jeg som, at det er meg det handler om.

Her tenker jeg at Mona snakker mye om verdighet og at hun vil være en aktiv medspiller i dialogen. Hun viser at hun har blitt mer bevisst retningen til samtalepartneren og at hun i større grad kan ta initiativ.

Når du treffer en person på gata, er små signaler for gjenkjenning og uttrykk for kontakt og relasjon en viktig del av kommunikasjonen. Dette handler om banale responser som eksempelvis å nikke gjenkjennende til naboen. Målfrid setter ord på dette slik:

Jeg tenker faktisk en del på det når vi går, er lissom ute, ute i det offentlige rom, holdt jeg på å si, at det er veldig mye lettere for folk å ta kontakt med deg, Ulrik.»

Også utøverne merker seg slike hendelser og alle påpeker dette med konkrete eksempler. Ulrik forteller om en typisk situasjon fra nabolaget.

Det er mange som jeg ser, jeg skjønner at døm kjenner Målfrid, for døm ser på ho, og døm smiler og døm prøver å nikke litte grann, jeg vet ikke hvem døm er, men det er sikkert noen ho har møtt i jobb, eller i andre situasjoner som jeg ikke har vært med. Døm gir jo uttrykk for at det er noe kjent. og så ser jeg jo på døm, at, ja, nei, ho ser jo ikke meg, og så blir det at det blir et sånn høflig lite nikk og et lite smil til meg isteden.

Dette er et av flere eksempler som fremkommer i mitt materiale hvor utøver også opplever at situasjoner kan virke klønete, snodige og vanskelige å møte.

Også i jobbsammenheng kan manglende tilgang til lydløs informasjon skape utfordringer. Målfrid har en jobb hvor hun forholder seg til mange mennesker. Observasjon kan være krevende, og det er mye informasjon hun mister.

Særlig kanskje i forhold til i jobbsammenheng, hvor jeg har mange samtaler med mange ulike mennesker, og det og ikke å kunne observere personen på en måte, kanskje litt sånn i forhold til om man er komfortabel, åssen ansiktsuttrykk, mimikk, ja, en del sånne ting som jeg går glipp av, da.

Målfrid var også opptatt av dette da jeg snakket med henne neste gang. Hun formidlet at hun ser enda flere bruksfelt, noe hun beskriver slik:

De situasjonene hvor jeg kanskje trenger det mest, da har jeg kanskje ikke sånn tilgang på den tolkningen. Litt sånn i jobbsammenhenger, når man kommer inn i litt sånn ukjente lokaler, eller skal møte mennesker man ikke har møtt før, man vet ikke helt hvor man skal eller hvem man skal forholde seg til, det å komme inn og ikke ha den kontrollen der, da kjenner jeg, på en måte, at da hadde det vært veldig nyttig å ha fått sånne signaler, litt sånn herre verdigheten i en sånn rolle, da. At man da føler at man er profesjonell, at man ikke kommer i en sånn situasjon at man blir hjulpet inn, for litt sånn den selvtilliten min sånn i jobbsammenheng, hvis jeg kommer inn som en potetsekk, så føler man seg litt underlegen i den situasjonen.

Enda en gang oppfatter jeg at informantene tenker at haptiske signaler kan gi en større verdighet og styring i en situasjon. Det omfatter å kunne «se» et rom og hvor folk befinner seg, men også hvordan man henvender seg til andre på en måte som ikke reduserer opplevelsen av å være profesjonell.

Alle eksemplene viser at mottakerne opplever det som utfordrende at lydløse signaler blir utydelige eller borte. Utfordringene aktualiseres også for utøverne. Det fortelles om at haptiske signaler er brukt i flere sammenhenger og at dette kan forenkle situasjoner.

4.3.2 «Blikket, der kommer jo vi til kort»

I samhandling og interaksjon er blikkontakten svært viktig (Klingenberg et al., 2015). Øynenes dialog er også en del av det jeg kaller det lydløse i kommunikasjonen. Alle informantene snakker om dette på ulike vis.

Merethe er opptatt av kontakten, at hun noen ganger merker den, men at hun går glipp av mye fordi hun ikke ser blikkene.

Blikk, det, eh, der kommer jo vi til kort, da, for vi får jo ikke med oss det, merker ikke, assa du kan merke det, hvis det er få personer, så kan du merke at noen ser på deg, liksom, tror jeg da, jeg føler det, liksom, at jeg kan merke at jeg har en slags kontakt. Men, men det har stor betydning, og vi går jo glipp av mye, da.

Merethe beskriver en intuitiv faktor i kommunikasjonen som majoriteten lener seg til. Hun setter ikke direkte ord på hvordan hun konkret kan oppfatte at kontakten er der, men at det er enklere i situasjoner med få mennesker til stede. Hun sier heller ikke hvordan hun opplever at kontakten ikke er der, men nevner at blikket er viktig og at det er mye som blir borte.

I andre intervjurunde fortalte alle informantene om konkrete eksempler hvor haptiske signaler er brukt for å gi kompenserende blikkinformasjon. Mona var i en resepsjon, og med et lite signal på ryggen fikk hun muligheten til å starte samtalen på et «riktig» tidspunkt. Merethe fortalte også om en situasjon hvor hun fikk et lite signal som hjalp henne til å starte samtalen på et «passende» øyeblikk. Slik beskriver hun hvordan hun opplever denne forskjellen:

De situasjonene der sånn hvor jeg kan få beskrevet, nå har jeg kontakt, nå kan jeg begynne å snakke og ta kontroll over situasjonen og at hun er bak meg, at hun omtrent ikke syns, liksom, at jeg blir fjernstyrt av de haptiske tegnene på ryggen.

Det at vedkommende det handler om selv kan ta styring i situasjonen oppfatter jeg også at uttrykker noe om verdighet.

Marit lar oss få vite at hun har sett blikket og ansiktet tidligere, men ikke nå lenger.

Assa, jeg liker å se folk i øya når jeg snakker med dem. Men nå ser jeg ikke, ser ikke øya, ser ikke ansiktet. Det syns jeg er litt ekkelt, at jeg ikke kan se folk når jeg snakker med dem.

Marit uttrykker her noe jeg oppfatter at hun savner. Hun sier også det er guffent at hun ikke lenger kan se øynene til folk. Videre beskriver hun hvordan dialogen oppleves annerledes enn før. Da jeg snakket med Marit andre gang berørte hun også blikket og de små lydløse gestene hun ikke lenger oppfatter. Hun fortalte videre at hun foreløpig ikke ønsker at andre skal oppdage synstapet. Hun viser til hvordan Ulf kan gi beskjed om at en annen person ser på henne, smiler eller virker

fraværende.

For jeg føler atte eh, assa jeg er jo fortsatt der atte ingen ska' se at jeg ser dårlig, hehe, da, hvis han diskre kan si det bak på ryggen min, så føler jeg lissom at da, da e'kke jeg noe annerledes enn ham.

Det virker som om hun ser noen muligheter til å få informasjon på en usynlig måte, noe jeg oppfatter er viktig for henne. Hun nevner også denne gangen at hun ønsker å fremstå som mannen sin, hun vil ikke være annerledes enn ham.

Hvordan blikket spiller en rolle i den aller første kontaktetableringen har Ulrik tanker om:

Blikkontakten er jo veldig ofte starten på en samtale. Så når man ikke har den blikkontakten, så kommer man på en måte litt sånn skeivt inn allerede der, eller man er litt, litt etter. Det er veldig mye som er etablert på forhånd før man begynner å snakke.

Ulrik viser her til en situasjon som forekommer hyppig. Han slår fast at blikket har en stor betydning i den første kontaktetableringen. Når dette mangler, påpeker han at det kan oppstå ubalanse i dialogen allerede før det første ordet er uttalt.

Mange beskjeder blir gitt med blikket. Det kan bidra til at eksempelvis en samtale kan forløpe uten avbrytelser. I samhandling med personer som ikke ser kan dette være et hinder. Verbale instruksjoner kan enten forstyrre en samtale eller være upassende i sammenhengen. Marit er en av dem som er opptatt av dette.

Hvis det er bare en kort beskjed, og man er midt i en annen samtale, men allikavæl kunne fått glede av å vite det, den beskjeden som skulle vært gitt, men likevæl ikke avbryte den samtalen man er i.

Hun viser til at det kan være vanskelig å få gitt disse tause beskjedene uten å avbryte en samtale. Dette kan, slik en annen informant nevnte, handle om noe så banalt som påfyll av kaffe. Med verbale innspill kan dette forstyrre samtalen.

Tre av informantene fortalte i andre intervju om episoder hvor utøver har brukt haptisk i slike situasjoner. Ulrik forteller:

Det er mye informasjon jeg faktisk kan gi nå, som jeg følte at jeg ikke kunne gi før, for jeg, jeg hadde ikke lyst til å si no' høyt, eh. Ofte så er jeg litt usikker på navn, men hvis jeg får litt gran tid til å tenke meg om, så, så er det ikke noe problem, og da trenger jeg ikke å rope med lyd at jeg eventuelt tar feil, Hehe ... Og nå får jeg også spurt om hun vil ha kaffe, uten at jeg må bryte inn i praten, det liker jeg godt.

Undis fortalte om en gang Mons satt lenge i telefonen:

Vi har brukt det helt konkret, hvert fall en gang, hvor Mons satt i telefonen og det drøyde, og det drøyde, og da kommuniserte jeg haptisk at hvor mye klokken var, og at nå begynte det å nærme seg å avslutte. ... Jeg synes det er en veldig fin måte å gi ham informasjon uten å måtte involvere ord, eh, både for at noen ganger så kan ord forstyrre en situasjon, eh, og for at noen ganger så blir han mindre synshemma ved at jeg gir ham tegn, noe jeg synes er stilig.

Ulrik gir uttrykk for at han mener haptisk har gitt ham nye muligheter til å formidle ulike ting til Målfrid. andre at han eksempelvis har glemt et navn, nå kan han og Målfrid finne ut av dette uten verbale avsløringer. Både Ulrik og Undis viser til hvordan haptisk kan formidle beskjeder på en grei måte uten ord, noe de mener er fint. Undis nevner også at haptiske signaler kan brukes på en måte som gjør at Mons fremstår som mindre synshemmet.

Noen av informantene viser til forskning rundt betydningen av blikkontakt. Mons er også opptatt av hvordan han som far mister muligheten til å ha blikkontakt med ungene sine

Det var jo en forsker som mente at det var så nødvendig, at man ikke kommer no' videre i utviklinga uten blikkontakt. Det har vel blinde eller svaksynte personer i resten av verden motbevist. Men når det er sagt, så er det jo et poeng. Og det er jo en sånn ting som har vært litt sånn vrient for meg med ungene, men det får jo'kke jeg gjort så masse med. Prøver jo å være bevisst med å styre blikket dit de er.

Blikkets betydning for vår utvikling er et stort tema som Mons her berører. Han har også tanker om hvordan dette eventuelt kan kompenseres. Han sier det har vært vrient når det gjelder egne barn, men at han er bevisst på å se i deres retning. Videre påpeker han at dette er en situasjon han ikke får gjort så veldig mye med. Da jeg snakket med Undis og Mons igjen, hadde de høstet noen erfaringer. Her forteller Mons fra en opplevelse hjemme i stua hvor et av barna er iherdig opptatt med noe:

Ja, det var et eller annet når han hørt på noe musikk, eller et eller annet, hvor vi ikke ville forstyrre situasjonen. Det føler jeg at var litt sånn ok, at det vil si at hun skulle fortelle meg at, hva enn det er han holder på med, det liker han, men ikke få han ut av det, sånn at han kunne fortsette å smile og være glad med det han holdt på med, men jeg kan også få ta del i det.

Undis har her gitt Mons beskjed om at et av barna gjør noe han liker. Hun gir ikke beskjed om hva det konkret er, men at sønnen koser seg. Denne beskjeden kan hun formidle uten at aktiviteten avbrytes av ord. Det hele kan forløpe på en smidig måte. Mons forteller videre:

Vi har jo involvert Arne litt i det, vår eldste kar. Eh, så vi har jo lært ham litt sånn farger og litt sånne ting, så av og til så syns han det er veldig artig og liksom spørre og så vise, og spør han, husker du hva den fargen var, og så skal han liksom vise på oss. Og det er jo en sånn måte og liksom å gjøre han involvert i det på, på en måte både for hans del og for vår del.

Det kan hende at Mons her snakker om at haptiske signaler kan bidra til noe av den blikkontakten han mister med sønnen. Hvilken betydning dette får i samhandlingen er vanskelig å lese ut av det Mons beskriver. Men han nevner involvering og at det kan ha en gjensidig effekt.

Kan det være at betydningen av blikkontakten overdrives, det funderer Undis litt rundt.

For meg så er jo blikkontakt veldig viktig fordi jeg er seende, få blikkontakt med den jeg hilser på eller snakker med, det betyr at nå er det deg og meg. Men med Mons så har jeg jo lært meg til at det ikke er sånn. Men jeg tenker jo at det er jo, det, jeg tror det er mere viktig for oss seende enn, enn det er, tja, hva skal jeg si, jeg tror vi tror det er viktigere enn det det egentlig er, fordi vi er vant til å gjøre det.

Hun nevner, i likhet med Ulrik, at blikket er viktig for henne, og at dette handler mye om vane. Hun har fått nye erfaringer i relasjonen til Mons, og underes over om personer som ser muligens tillegger blikkontakten større betydning enn nødvendig.

Også disse eksemplene viser at lydløse aspekter i kommunikasjonen virker inn i dialog og samhandling på måter som kan skape barrierer og utfordringer for personer med nedsatt syn. Det gis konkrete eksempler på at haptisk kommunikasjon er brukt i situasjoner hvor barrierene er til stede.

4.3.3 «At det egentlig ikke stemte»

I tilfeller hvor det verbale og det nonverbale stemmer dårlig overens, at budskapet ikke er kongruent, oppstår det dobbeltkommunikasjon. Ofte stoler vi mer på det nonverbale som i stor grad henvender seg til følelser og det ubevisste (Eide & Eide, 2004). Dette er situasjoner flere av informantene har reflektert rundt. Hvis kroppsholdning og stemmebruk er på ulike kanaler sier Mona:

Det kan jo være litt vanskelig, eh, hvis, eh det er, høres ut som at stemmene er egentlig ganske positiv, og så viser det seg i etterkant at egentlig hele holdninga var det stikk motsatte. Så kunne jeg, så fikk jeg inntrykk av at en person faktisk syns det var, eh, hyggelig å prate med meg, så fikk jeg, skjønte jeg i etterkant at det egentlig ikke stemte, det kan jo skje.

Hun forteller igjen om at mye kan høres på stemmen, men ikke nødvendigvis detaljer i uttrykket. Kanskje hun her sikter til kroppsholdning, øyebevegelser og andre uhørlige beskjeder.

Selv om ørene oppfatter mye, viser Målfrid også hvordan misforståelser kan oppstå.

Det kan jo oppstå misforståelser på en måte, og man kanskje kan provosere, eller såre, eller sånn at man kommer med ting og ikke vite hvordan de reagerer at man bare må tolke det på en måte på, på det som blir sagt, eller lissom, at man sitter urolig på stolen, at man lissom er, lissom fikling, eller at man hører ting, da. der tenker jeg at jeg mange ganger hadde eh, hatt veldig nytte av å se personen jeg snakka med.

Begrensninger i tilgang til informasjon er noe av det jeg oppfatter at hun berører. Samtidig viser hun til hvordan lyder, eksempelvis skraping med stoler, kan fortelle noe.

Også mellom ektefeller kan dette aktualiseres. Mons og Undis forteller følgende:

For meg høres hun kanskje sint ut, mens hun kanskje, kanskje egentlig bare er stressa. Og hvis jeg da kunne ha sett mimikk og kroppsspråk og sånn, så kan det hende at jeg ikke hadde gått til den konklusjonen med en gang.

Dette bekreftes av Undis på følgende måte:

Jeg er helt enig i at ofte så feiltolker han meg, for han hører kun stemmen som kan si en ting, men så er det egentlig eh, det riktige er noe annet. og det er en situasjon hvor jeg kjenner litt på, for den kommer vi ut for ganske ofte.

Om det er realistisk for Undis å bruke haptisk i denne situasjonen kommer ikke fram i mitt materiale. Derimot beskriver Mons en situasjon med ungene som ofte oppstår. Her mener han at haptisk informasjon fra Undis kan avhjelpe situasjonen:

... når de krangler de her to karene våre, eh, og jeg har jo en tendens til å gi mest refs til den som lager mest lyd (latter) uten at det nødvendigvis er han som er mest den skyldige. ... Så det er jo en sånn konkret utfordring der jeg ikke får med meg det han gjør, og hva som egentlig skjer i situasjonen. Og der tenker jeg at Undis kan diskre si med haptisk at det her er faktisk den andre som skaper trøbbel.

Mons viser her at lyden ikke forteller alt om budskapet og at det er lett å gi tilbakemelding til den minst skyldige. Han tenker at et haptisk signal kan gi ham den informasjonen han trenger for å løse situasjonen mer i tråd med ønskene han har.

Det fortelles av flere om at det kan være vanskelig å komme på signalene i situasjonen. Informasjon og inntrykk endrer seg raskt. Dette beskriver Ulla slik: *Og så er det sånn noen ganger at ting skjer så fort så det er vanskelig å ta det haptisk, å huske signalene.*

4.4 Mobilitet og informasjon om omgivelsene

Teknikker for orientering (mobilitet) førerhund og romforståelse blir kort omtalt i avsnitt 2.2.6. Måten vi orienterer oss, eller får informasjon om omgivelsene, kan virke inn i situasjonen. Med utgangspunkt i Batesons forståelseshorisont innen kommunikasjon (Ølgaard, 2004) ble dette en naturlig kategori i henhold til mitt datamateriale.

4.4.1 «Hjelp til å orientere meg»

I den første intervjurunden var det få som snakket om ledsaging. Mons er et unntak, han tenker på hvilke muligheter haptisk ledsaging kan gi.

Det er klart at en annen type ledsagerteknikk som man kan gjøre via haptisk kan jo være mer aktuelt kanskje på sånne trange plasser, og også de tegnene hun har muligheten til å gi under veis mens vi går, for det vil hun jo ikke kunne når jeg går bak henne på skrå og holder i albuen, så det kan jo være et område der det kan være veldig nyttig.

Mons stipulerer her at haptisk ledsaging kan egne seg på trange plasser. I andre intervjurunde forteller alle informantparene om episoder hvor denne ledsagingsteknikken har vært nyttig. Flere mener at det, i enkelte situasjoner, er fordelaktig at den synshemmede går først, at ledsagingen faktisk blir enklere også for utøverne. Undis beskriver:

Den ledsagingsteknikken har vi brukt når det har vært trange, små butikker, Fordi at da trenger ikke han å henge på slep bak meg, og jeg trenger ikke å gå eh, på skrå, for å komme meg fram og forbi, da kan jeg heller, for jeg kan heller gå litt på baksiden av han, og vise ham ved å holde i hans underarm hvor han skal snu seg, som vil gjøre oss, hm, mindre, og lettere for oss å komme mellom reolene der når det er trangt. Mens i større butikker, så ser jeg den andre, den vanlige ledsagingsmetoden, i grunnen som like bra, om ikke bedre.

Undis viser til at forskjellige teknikker kan ha fordeler i ulike sammenhenger.

Behovet for å skille seg ut i så liten grad som mulig uttrykkes av de fleste informantene gjentatte ganger. Anonymitet og selvstendighet kommer til uttrykk på forskjellige måter. Marit beskriver det slik: *Jeg ser at jeg kan få, assa hjelp til å orientere meg uten at eh det blir hehe, uten at det blir sett, men at det bare blir helt naturlig bare å si det på ryggen min.*

Samtlige informanter har flere eksempler fra situasjoner der haptisk ledsaging er brukt i butikker, inn på et fly, på folksomme og uoversiktlige steder. Merethe var i en blomsterbutikk, og hun forteller om besøket på denne måten:

Så skull'a da vise meg veien til dit disken var, og da brukt'a jo de signalene for retninger og så var det da å få lagt fra seg det man skulle handle, og da for å finne disken, så mått'a vise meg det, og så, for at jeg skulle få betale så mått'a da vise meg hvor automaten var at den var klar. ... Det funka helt fint, det. Da fikk jeg liksom et signal på ryggen eller armen. Det handler jo om på en måte at jeg da er hovedpersonen.

Her får vi helt konkrete situasjonsbeskrivelser om små oppgaver i hverdagen som kan løses uten språklige instruksjoner. Dette trekkes ofte fram av informantene, fordelen ved å få litt hjelp uten å involvere ord. Merethe opplevde at dette fungerte fint og at hun er hovedpersonen.

Retningsangivelse, som altså er en del av den haptiske ledsagingen, kan brukes for å gi informasjon om hvor bestemte personer befinner seg ut fra en konkret posisjon. Unni husker et eksempel som illustrerer dette.

... hvor du leita etter noen. Hvor jeg kunne gi deg retninga veldig tidlig hvor du kunne gå for å finne denne personen. Da var det liksom du som tok styringa på å finne hu andre, hu står bare der borte ved din gjeng, så geleida du deg bort sjøl.

Mona er 18 år. Moren viser her hvordan datteren kan styre situasjonen selv, og at det hun behøvde var kun et lite signal om retning. Hadde moren trillet rullestolen bort til de andre ville situasjonen antagelig blitt ganske annerledes for Mona. Formuleringen «geleide deg selv» er en god beskrivelse som også kan favnes av tanken om verdighet. Slik beskriver Mona hvordan dette opplevdes for henne:

Da følte jeg meg mye mere fri, og at det er jeg som har styringa i akkurat den settinga, og det er en veldig deilig følelse.

I andre intervjurunde sa Unni følgende:

Det bare jeg syns var veldig viktig, som har blitt en stor forandring, det er det der at Mona kommer først og jeg etter. Det fryder jeg meg over. Det syns jeg har vært et kjempe, det syns jeg har vært et fint resultat av det.

På ulike måter sier alle utøvere at de i noen situasjoner opplever det som mer behagelig og riktig at personen med synshemming går først. Det brukes ord som at utøver kan få være mer usynlig, gå mer bak, holde seg på avstand fra situasjonen. Mottakerne har også alle språklige uttrykk for viktigheten av å få eie situasjonen og være hovedperson når det er et poeng.

Når en person bruker førerhund vil også kommunikasjon og samhandling aktualiseres. I første intervjurunde var det ingen som snakket om hindringer ved bruk av førerhund. Derimot var det to som fortalte om mulige fordeler ved bruk av haptisk i andre intervjurunde. Målfrid fikk ny hund for en kort stund siden. Etter samtreningsskurset på førerhundskolen ble hun oppfordret til å ha med seg en person på turer den første tiden. Hun har brukt haptisk mye i denne innledende fasen sammen med sin mann. De haptiske signalene hjelper henne til å gi tydeligere instruksjoner til hunden og hun er den som uttaler ordet først.

Særlig nå, nå som jeg går med ny hund, tenker jeg det er viktig at jeg, at jeg kan være forberedt på hundemøter, og at det er jeg som kan gi kommandoer til hunden, sånn at hun får vite det fra meg, at det ikke skal gå sånn fra Ulrik, at det er han som forteller hvor vi skal gå, da, at hun skal for eksempel høre høyre og venstra fra meg, ikke fra ham.

Hun setter ord på hvordan haptiske signaler har gjort det enklere for henne å ta lederskap over hunden. At hun gir den verbale instruksjonen, trekkes frem som en fordel. Hun kan få vite om ting som skjer i omgivelsene hun ellers lett vil miste, eksempelvis at det er en hund i nærheten. En av de andre informantene fortalte at hun er forespurt fra Blindeforbundets Førerhundskole om hun vil delta i testing av haptisk instruksjon på kurs i løpet av året.

Eksemplene som her er beskrevet viser betydningen av hvem som kommer først inn i et rom, hvem som får oppmerksomheten, hvordan man får oversikt på kjente og ukjente steder. Dette er viktige elementer i samhandling.

4.4.2 «Imaginært rom på ryggen»

Riita Lahtinen er opptatt av at haptisk informasjon gir en sanseopplevelse i hele kroppen. Dette vises tydelig når et rom tegnes på en rygg (Lahtinen, 2008).

Etter første intervjurunde hadde alle informantene forventninger til at haptisk vil brukes for å gi en rombeskrivelse eller informasjon fra et kulturarrangement. Ulf er opptatt av hvordan han regner med at han kommer til å tegne kart over et uteområde: «Ja, da kan jeg tegne et kart, nå nærmer vi oss en trapp eller der er døra inn til butikken.» Selv om han ikke sier det direkte, kan jeg tenke meg at Marit setter pris på denne informasjonen uten ord. Hun har flere ganger påpekt at hun ikke vil skille seg ut.

Mons jobber som selvstendig næringsdrivende. Nylig flyttet han inn i et ukjent og temmelig uoversiktlig lokale. Etter at han og kona var på haptisk kurs ble dette ukjente området vist på ryggen hans. Mons opplevde dette slik:

De har en kafédel som er ganske vrient lagt opp. Undis tegnet opp hvordan det så ut det rommet, da vi var der. Jeg syns det var veldig ok. Eh, da får jeg med en gang en masse, en mye bedre forståelse av rommet. Assa det her er et L-formet rom med masse møbler og en bardisk og en entré helt nederst i hjørnet. Kjempevanskelig å få taket på bare ved å forklare det. Men med å gjøre det på ryggen, så er det med en gang mye mer håndgripelig.

Han beskriver hvordan han får informasjonen på en rask måte. Mange detaljer faller på plass i løpet av kort tid. Han gir også uttrykk for at han tror det er vanskelig å gi tilsvarende informasjon kun med ord. Undis sier også at situasjonen forløp enklere for henne:

Jeg syns det var mye lettere å få forklart han hvordan ting var, eh, fordi det ble mye mer konkretisert ved hjelp av imaginært rom på ryggen.

Dette imaginære rommet kan også overføres til annen form for informasjon. De fleste beskrev i første intervjurunde at det stadig dukker opp situasjoner hvor ord kan forstyrre. Et besøk på kino eller teater er konkrete eksempler. Flere av informantene hadde besøkt kultur-arrangement siden første intervju. Haptisk ble brukt for å vise en del av det som foregikk. Målfrid og Ulrik har erfaringer fra flere situasjoner som oppsummerer informantenes tilbakemeldinger på en representativ måte:

Når vi har vært på konsert, litt sånn hvem som kommer på scenen. ... man kan litt sånn i istedenfor å sitte og hviske og sånn. ... Det er jo kjempebra. Det er jo litt med den respekten for de som opptre ... at man kan få forklart hva det er som skjer. ... sånn at jeg får oversikt.

Hun beskriver hvordan haptisk gir henne informasjon og at det skjer på en måte som ikke forstyrrer de andre. Ulrik viser, på tilsvarende måte som Undis uttrykker, at det er enklere for ham å gi informasjonen til Målfrid ved å bruke signalene.

Det er lettere å kunne gjøre det sånn, uten å forklare muntlig hvor er det vi er plassert, hvor mange er døm, kommer døm rett mot oss, eller går døm ifra oss. Ja, alt sånt, syns jeg går mye lettere hvis jeg kan gi sånne signaler i istedenfor å forklare.

Det virker som om han også opplever situasjonen enklere og at det er mulig å gi informasjon mer presist.

Merethe og Ulla har også brukt haptisk på et kulturarrangement. Begge viser til at den haptiske informasjonen gjør at ting kan vises mer effektivt og tydelig:

Assa det kom jo litt fortere, assa litt mer tima i forhold til det som, det hadde jo tatt mye mer tid, da, hvis Ulla hadde brukt ord, sånn at det kom, det ble jo mye mer riktig på riktig sted, til riktig tid, liksom.

Dette gir et inntrykk av at informasjonen gis på en måte mer i overensstemmelse med det som skjer på en scene. Her kan ting skje fort, men med haptiske signaler kan formidlingen gjøres enklere enn med ord.

Hvordan bilder kan skapes gjennom en taktil sanseopplevelse er oppsummeringen av det jeg leser fra informantenes svar.

4.5 Døvblind i konteksten

Barrierer i kommunikasjonen kan være store for personer med et kombinert syn- og hørselstap (Hovland et al., 2018). Når personer med synshemming er på steder med mye støy vil man møte mange av de samme barrierene, da forstyrres lydbildet (NKDB, 2018)..

Merethe tegnet et nyansert bilde av et besøk på et støyfylt sted. Her er et lite utdrag av hennes beskrivelse, som også sammenfatter synspunkter fra flere av informantene:

Ja, assa for eksempel da vi var på Chat Noir og skulle gå eh, inn i resepsjonsområdet og innom baren for å ta med oss noe drikke opp til konserten, da var det så mye støy, at det å vite hvor, eh, hvor personen i baren var, eh, assa i det hele tatt når, når jeg hadde kontakt på andre sida av disken lissom, det var helt umulig ... det var som en sånn grøt. Og det er jo derfor det er så utrolig slitsomt å gå på sånne steder, hvor det er veldig mye folk og veldig mye lyd.

Her viser Merethe hvordan mye informasjon hun vanligvis får blir borte eller redusert. Hun kan ikke lenger lene seg til lydbildet. Hun forteller videre om hvor vanskelig det er å bli ledsaget i slike situasjoner. Det er vrient å beregne avstanden til de andre, og det blir lett skumping og misforståelser. Vi skjønner også at Merethe opplever disse situasjonene som energitappende. Også Ulla opplever dette som krevende ut fra sin rolle.

Jeg også blir veldig sliten av mye lyd, eh, og, eh, kan bli sliten av å tenke dobbelt, assa jeg må tenke både for meg selv og den jeg skal ledsage.

Alle informantene forteller om at støy er slitsomt og at mange situasjoner velges bort. Målfrid viser også til at hun på sett og vis har godtatt at hun mister mye informasjon. Hvor mye hun har reflektert rundt dette er hun usikker på.

... det er klart at jeg går jo også glipp av mye informasjon, men jeg lissom har vel egentlig bare godtatt at jeg, at, at sånn er situasjonen uten og kanskje reflektere så mye over det.

En annen utfordring handler om at mange stemmenyanser blir annerledes når lydnivået er høyt. Mons beskriver en situasjon fra en bråkete restaurant hvor flere sitter rundt bordet. Fordi det er mye støy, mister han mange av de vanlige lydsignalene som gir viktig informasjon.

I andre intervjurunde kommer det klarere fram at informantene tenker at haptisk kommunikasjon kan formidles begge veier. Merethe er opptatt av at hun også kan gi beskjeder. Hun fortsetter beskrivelsen fra Chat Noir, og tenker seg at hun plutselig finner ut at hun ønsker å kjøpe seg et glass vin:

... det hadde vært godt med et glass vin opp til den konserten, så har ikke vi avtalt det, og da kan jeg gjøre det på ryggen eller på armen hennes, uten at vi trenger å rope og skrike og ikke høre, hva sa du, så det kan jo være begge veier.

Det kan være vanskeligere å vite at man har oppmerksomheten fra en annen person i et støyfylt område. Her viser Merethe at hun også kan bruke haptiske signaler for å gi uttrykk for egne behov og få «kjenne» at hun har oppmerksomheten fra den andre.

4.6 Haptiske utfordringer

I den andre intervjurunden ønsket jeg å finne ut om informantene hadde hatt anledning til å praktisere verktøyet. I innledningen til intervjuet minnet jeg om at dette ikke var en kontroll på hvorvidt folk hadde vært «flinke» til å øve. Jeg var på jakt etter erfaringer fra hverdagen til informanter som lever vanlige og travle liv. Allikevel var alle samstemte i at de hadde fått praktisert altfor lite. Slik forteller Merethe om sine erfaringer på dette tidspunktet:

Ja, men vi ha 'kke møttes så veldig mange ganger etter jul, da, egentlig. Ja, og det handler jo rett og slett om at vi er helt i starten på å begynne å bruke noe som vi ikke har vært vant til å bruke før. Og da blir det jo veldig krevende for, assa, da må jo ledsageren være veldig god på dette her, ikke sant, og så gode er vi ikke ennå.

Hun sier at det har vært ganske få anledninger til å øve. Samtidig er hun opptatt av at det er kort tid siden de lærte om haptisk og at det er nødvendig med praktisering. Hun sier også noe om at det kan være krevende for ledsager og at vedkommende må ha en viss kompetanse.

Målfrid og Ulrik har fått testet det ut i flere situasjoner. De er opptatt av at det haptiske verktøyet må innføres når overskuddet er der. Det er også viktig å velge ut noen signaler de kan trene litt ekstra på. Flere gir uttrykk for synspunkter som ligner det Målfrid trekker fram her:

Man må ta litt sånn steg for steg, da, sånn at man ikke må begynne med alle symboler, at man må tolke alle ting hele tiden, liksom, men at eh, vi må velge ut noen situasjoner hvor

vi kan, hvor vi, ja, hvor vi har kapasitet til å ta, til å både tolke og gi begge to, da.

Hun sier til slutt at begge må ha kapasitet til å trene, at det handler om et samspill mellom utøver og mottaker.

Et gjengangertema er at avklaringer og samarbeid er viktig for å bruke det haptiske verktøyet hensiktsmessig. Dette samsvarer med anbefalinger fra boken om haptisk kommunikasjon (Bjørge et al., 2013)). Merethe sier det er viktig å kjenne hverandre og at hun må formidle hvilke behov hun har i ulike sammenhenger.

Det handler om å kjenne, kjenne hverandre og til at jeg, da er mere tydelig på hva som er viktig i den og den situasjonen.

Mange eksempler viser at informantene etter en hendelse tenker at haptisk kunne vært nyttig. Ulrik formulerer det slik: ... *Så ser man i etterkant at, jo, der kunne jeg kanskje ha gitt noe.*

En av de utfordringene som fremkommer er tykke vinterklær. Da kan det være vanskeligere å oppfatte de haptiske signalene. To påpeker også at en strandsituasjon også kan være krevende. Haptiske signaler på svette rygger forutsetter at man kjenner hverandre godt,

Det verbale og det haptiske må virke sammen, noe Mona sier noe om. Her er samarbeid et viktig nøkkelord.

Det er noen sammenhenger hvor det å bruke haptisk er nyttig, og at det er andre sammenhenger hvor det er motsatt, at det er verbalt som er best å bruke. Det må man avklare.

Uten at jeg spurte, beskrev alle mottakerne et behov for å lære opp flere nærpersioner. Mona har en venninne som stadig er med på ulike arrangement. Merethe ønsker at en ny assistent skal få opplæring. For å kunne realisere bruken av det haptiske i jobben, har Målfrid et ønske om at en kollega blir kurset. Marit nevner at hun har et familiemedlem, og Mons en musikkamerat han vil lære opp.

Innholdet i foregående avsnitt er utgangspunktet for analysen i min studie. I neste avsnitt viser jeg hvordan min forståelse ser ut når jeg knytter dette sammen på et mer overordnet plan.

4.7 Drøfting

Som et lite bakteppe til drøftingen av funnene i min analyse vil jeg samle noen av trådene i Batesons forståelse av kommunikasjon og relasjoner. Kommunikasjon består av sammensatte og komplekse prosesser vi aktivt medvirker i (Ølgaard, 2004). Mennesker kommuniserer hele tiden.

Sosiale fenomener oppstår alltid i en relasjon. For å forklare og forstå noe av det som former et fenomen er skjæringspunktene i relasjoner mellom individer eller mellom individer og en hendelse, en opplevelse en gjenstand det opplagte utgangspunktet (Ølgaard, 2004). Bateson ønsket å finne forklaringer i relasjonenes egenskaper, ikke individenes (Ulleberg, 2014). Det finnes alltid nye måter å punktuere i en situasjon, og kart og terreng stemmer ofte ikke overens (Ulleberg, 2014). Mange av disse tankene kan gjenkjennes i den relasjonelle forståelsen av funksjonshemming (NOU 2001: 22).

4.7.1 Kontakt og relasjon

lydløse aspekter i kommunikasjonen kan skape mange barrierer i kommunikasjon og samhandling for personer som ikke ser. Det jeg oppfatter at mine informanter forteller om har å gjøre med manglende tilgang til informasjon om kontakt og relasjon. Eksemplene viser at de får færre holdepunkter fra kropps- og ansiktsuttrykk som kroppsholdning, mimikk og blikkets meddelelser. Dette gjør det vanskeligere å vite når man har andres oppmerksomhet, gjenkjenne personer, fange doble budskap og ha overblikk i en situasjon. Dette kan føre til feiltolkninger og at man bommer på tidspunkt i en samtale. Ofte forstyrres verbal informasjon og det kan være upassende å snakke i en del sammenhenger. Personen som ikke ser kan føle seg usikker og at det er en del ting man ikke «forstår». Barrierene sammenfaller med funn som er beskrevet i kilder jeg tidligere har henvist til (Udir, 2013; Klingenberg et al., 2015; Brunen et al., 2018). Både utøvere og mottakere kan oppleve konkrete situasjoner som ubehagelig og vanskelig å løse.

Det kan være utfordrende å formidle informasjon om følelser. Her er faren for feiltolkning fra utøver noe som trekkes fram. Målfrid påpeker at det er forskjell på å vise rennende øyne enn å si at en person er trist. Den første informasjonen kan gjøre at hun selv kan tolke informasjonen ut fra sammenhengen selv. Dette gir henne tilgang til informasjon som gjør at hun kan tilpasse sin feedback på en måte hun selv mener er passende i situasjonen.

Enkle ting som å se at en hånd rekkes i luften, at noen gjør en gest og hva ansiktet uttrykker er en viktig fellesnevner for det mine informanter forteller om. Å få tryggheten på ryggen er måten Unni beskriver hvordan Mona kan ta styringen i situasjonen selv, at hun kan ordne opp. Mona sier at hun har blitt mer bevisst på når hun skal snakke og når det er henne det handler om. Dersom hun hadde vært sammen med en person med haptisk kompetanse, kunne kanskje ungdomsaktiviteten hun leder blitt løst nettopp på denne måten. At hun har blitt mer bevisst sin rolle som aktiv medspiller er svært interessant. Jeg vil tro at hun har fått noen erfaringer som gjør henne tryggere i

en del situasjoner. Med Batesons forståelse av informasjon og kontekst har det antagelig inntruffet en forskjell som utgjør en forskjell (Ulleberg, 2014).

Fra butikksituasjoner forteller informantene om at haptiske signaler er brukt for å gi informasjon om retning, tidspunkt, og nivå, eksempelvis på en betalingsautomat. Merethe forteller at fjernstyring på ryggen kan gi henne nok informasjon til at hun selv kan ta kontrollen. I blomsterbutikken fikk hun vite på ryggen når det var hennes tur og hun kunne starte samtalen på riktig tidspunkt. Ulrik er opptatt av at han nå kan gi pinlige og private beskjeder uten å forstyrre en samtale. Mons får vite at sønnen gjør noe han liker, og kona kan også fortelle at hun er utålmodig når han snakker for lenge i telefonen. Eksemplene viser også hvordan tilgangen til doble budskap kan øke via haptiske signaler. Når Mons får vite fra Undis at det ikke er sønnen som skriker han skal gi respons til, får han den informasjonen han trenger for å reagere mer i samsvar med det som forventes av ham i situasjonen. Som familieterapeut lurer jeg på hvordan foreldre kan utnytte det haptiske systemet for å oppnå en mer samstemt oppfølging av ungene.

Disse små episodene kan kanskje virke tilforlatelige, men det virker som om informantene opplever disse forskjellen som betydelige. Verbale beskjeder kan oppleves som upassende og kan forsterke det som er annerledes, det Goffman kaller det avvikende. Stigmatiserte situasjoner virker inn på selvforståelsen (Goffman, 1963). I hvilken grad haptisk kommunikasjon kan redusere stigmaer finner jeg ikke dekning for i mitt materiale. Det er uansett interessant å merke seg at informantene beskriver at haptiske signaler gjør at man blir mindre synlig og at informasjon kan formidles på en mer anonym måte.

Om personen med synshemming har med en utøver med haptisk kompetanse vil sannsynligvis kunne virke inn på situasjonen. Når Merethe får informasjonen som gjør at det hele kan forløpe mer smidig, vil dette også kunne virke sirkulært tilbake på hennes oppfatning av lignende situasjoner (Ulleberg, 2014). Jeg får et inntrykk av at haptisk kan spille en rolle i tilgang til feedback i sosiale sammenhenger. Med Batesons briller vil dette kunne gi vedkommende nye erfaringer som virker inn på vedkommendes fortolkning av en situasjon (Ulleberg, 2014). Et spørsmål jeg blir svært nysgjerrig på i denne sammenheng er hvordan mine informanter nyttiggjør seg disse nye erfaringene på sikt.

Noen av informantene forteller om at synstapet har medført et savn og at det kan kjennes ekkelt at man ikke ser den man snakker med. Hvorvidt savnet blir mindre ved bruk av haptiske signaler finner jeg ikke dekning for å si noe nærmere om. Bateson minner oss om at utfordringen alltid

sitter i en relasjon (Ulleberg, 2014). Kan hende vil personer fremdeles kjenne på dette tapet, uansett hvor god tilgang man eventuelt får til omgivelsene. Selv om du får informasjon om omgivelsene, vil du fremdeles ikke se vedkommende du snakker med.

Samlet sett kan det virke som om tilgang til haptiske signaler kan bygge ned mange av de barrierene som oppstår som følge av at det lydløse i kommunikasjonen er lite tilgjengelige for personer med blindhet. Et viktig poeng fra flere informanter er hvordan utøver gir informasjon om person og følelse. Det kan lett skje at informasjonen i for stor grad er tillagt en tolkning fra utøver som er for konkluderende. I følge informantene blir det lettere å vite når du har andres oppmerksomhet slik at det er enklere å vise initiativ og ta tur på riktig tidspunkt. Verktøyet kan gi bedre oversikt i en sosial sammenheng uten å forstyrre med verbale beskjeder. I større grad får synshemmede tilgang til dobbeltheten som kan vises i et budskap. Med haptiske signaler gis en person med synshemming flere holdepunkt som kan gjøre det enklere å fortolke en situasjon (Ulleberg, 2014). Dette vil kunne virke inn på kontakt og relasjon. I følge informantene kan dette føre til mer kontroll og styring i en situasjon. Dette oppfatter jeg at handler om verdighet og myndiggjøring.

4.7.2 Å geleide seg selv, en annen teknikk for ledsaging

Uten syn mister en person mye informasjon om omgivelsene (Hovland et al., 2018; Bjørge et al. 2013). Det kan være utfordrende å skape oversikt og sammenheng i et rom, et uteområde, eller hva som skjer på en scene eller hvordan et bilde ser ut (Statped, 2018).

Det er interessant å registrere at temaet ledsaging og orientering i liten grad blir trukket frem når informantene skal beskrive hvilke barrierer de møter i samhandling og dialog. En mottaker antok at de ville bruke haptisk ledsaging på steder med smale passasjer. En utøver nevnte også at det kan være vanskelig å snakke sammen på støyfylte områder når utøver går først. Derfor er det spennende å registrere at alle har høstet erfaringer nettopp med bruk av haptisk ledsaging. Alle fortalte i andre intervjurunde om steder hvor teknikkene ble brukt. Både på fly, i butikk og på uoversiktlige steder fortelles det om at haptisk ledsaging har vært nyttig. I tillegg vil ledsageren få muligheten til å gi beskjeder, eksempelvis stopp eller høydemarkering, parallelt med retningsangivelse. Dette er informasjon som ikke på tilsvarende måte kan gis med andre ledsagerteknikker (Udir, 2013). Det fortelles om at ledsager kan gå bak og personen med synshemming får komme først i situasjoner hvor det har en betydning. Unni sier at Mona, kun med en liten retningsangivelse på ryggen, kunne «geleide seg selv» bort til personen hun ville snakke med. Det ble enklere for Undis å vise Mons retningen inn på flyet og Merethe kunne gå frem til

disken med små signaler som informasjon på ryggen. Utøverne gir også uttrykk for at disse teknikkene er enklere å bruke i en del sammenhenger enn tradisjonelle ledsagingsteknikker.

Med en ny førerhund har Målfrid og mannen fått et annet verktøy som gjør det enklere å gi ikke-verbale signaler om det kommer en hund eller hvilken retning veien svinger. Hun mener at dette har gitt henne en bedre anledning til å få et trygt samarbeid med hunden i startfasen.

Måten erfaringene beskrives på kan tyde på at alle i min undersøkelse vurderer haptisk ledsaging som et nyttig supplement til annen ledsaging. Dette stemmer godt overens med beskrivelser gitt av Norsk Kompetansetjeneste for døvblinde (Hovland et al., 2018). Haptisk ledsaging var helt nytt for alle informantene. Synsveilederen fra Utdanningsdirektoratet, som fremdeles har gyldighet, beskriver ikke noe om haptisk ledsaging.

Bateson vektlegger at møte mellom individ og gjenstand, eller individ og situasjon også er kommunikasjon. Hvilken informasjon vi får tilgang til vil ha stor innvirkning på samhandlingen (Ølgaard, 2004). Ut fra informantenes beskrivelser virker det som om haptisk ledsaging vil kunne gi nye erfaringer knyttet til orientering og bevegelse.

Tittelen på boken til Trine Næss oppsummerer på en god måte det jeg oppfatter at informantene sier noe om. Det handler om å fange omgivelsene. Verdighet er et ord jeg mener har aktualitet også i denne sammenheng.

4.7.3 Indre bilder

I min analyse kommer det frem at utøvere opplever det som vanskelig å beskrive verbalt hvordan et rom ser ut eller hva som skjer på en scene. I tillegg kan beskrivelser med ord være forstyrrende i en del sammenhenger. Det kan også være vanskelig å forklare med ord hvor en person er ut fra din posisjon. Her gir også informantene eksempler som viser hvordan haptiske signaler kan gjøre situasjoner enklere. Mons får et ganske detaljert bilde av sitt nye arbeidslokale. Han mener at ord vanskelig ville gitt ham det samme bildet. Tilsvarende erfaringer er å finne i beskrivelsen Målfrid og Ulrik har fra kulturarrangement. Haptiske signaler har gjort det enklere å vise hvem som er på scenen og hva de gjør. Jeg merker meg også at flere sier at de får presis informasjon på riktig tid, noe som kan være vanskelig å oppnå med ord. Kulturarrangement er eksempel på situasjoner hvor det verbale kan forstyrre.

Med øvelse kan et bilde og en scene vises nokså detaljert haptisk (Bjørge et al., 2013). Lahtinen er opptatt av hvordan haptiske signaler kan bidra til en sanseopplevelse i hele kroppen (Lahtinen,

2008). Ut fra dette blir jeg veldig nysgjerrig på hvordan slike teknikker kan hjelpe synshemmede til å danne seg indre bilder via sanseintegrering. Jeg øyner her en mulighet til kompensasjon som ikke fullt ut blir utnyttet (Elmerskog, 2008). Romforståelse er, slik jeg skriver litt om i teorikapittelet, en del av punktskriftopplæringen av personer med sterk svaksynthet eller blindhet (Udir, 2013). De haptiske teknikkene inngår ikke i denne sammenheng (Udir, 2013). Hvorfor dette er ekskludert fra pedagogisk oppfølging og rehabilitering av synshemmede fortøner seg som et ubesvart spørsmål jeg ikke finner svar på.

4.7.4 Kontekstspesifikk døvblindhet

Lahtinen bruker begrepet sosial-haptisk om å gi personer med døvblindhet en rask tilgang til informasjon i situasjoner med dårlig lyd- og synsforhold (Lahtinen, 2007).

I mitt datamateriale gis det mange beskrivelser av at støy forsterker alle de barrierene jeg tidligere har beskrevet. En gjennomgående konsekvens av dette er at mange situasjoner velges bort. Mye av informasjonen mottakerne vanligvis lener seg til blir svakere eller borte i støyfylte omgivelser.

Alle påpeker at dette er slitsomt og energitappende.

I mitt materiale kommer det frem at flere har hatt nytte av haptisk i slike situasjoner. Flere har vært på konsert hvor haptiske signaler har bidratt til bedre oversikt og tilgang til flere holdepunkter som handler om person, relasjon og retning. Effekten av dette er, i følge informantene, mindre energiforbruk og muligheten til en mer fullverdig deltakelse.

I støyfylte sammenhenger har flere også erfart at mottaker kan benytte haptiske signaler den andre veien. Dette er også nærmere beskrevet i boken om haptisk kommunikasjon (Bjørge et al., 2013). Mine informanter har kort haptisk erfaring. Det kan hende at denne gjensidige bruken av signalene også er aktuell i andre sammenhenger. Gjennom intervjuene har jeg fått en ny forståelse av alle situasjoner hvor synshemmede sporadisk har et kombinert syn- og hørselstap. I hvilken grad dette vektlegges i faglig oppfølging av synshemmede har jeg liten oversikt over. Informantene ga ikke inntrykk av at dette tidligere er viet oppmerksomhet, noe som stemmer med min erfaring som synshemmet gjennom 51 år.

4.7.5 Avsluttende betraktninger

Et gjengangertema i mitt materiale er at mottakere ofte er i situasjoner hvor de ikke har tilgang til person med haptisk kompetanse. Alle ønsket å lære opp flere personer i sitt nærmiljø. Både i studie og arbeidssituasjon nevnes behovet og alle ønsker seg flere familiemedlemmer og venner med kompetansen.

Det er mye som kunne vært løftet fram og drøftet nærmere. Et av disse er i hvilken grad personer med synshemming kan forvente at omgivelsene gir informasjon på måter som er beskrevet her. En interessant observasjon er imidlertid at utøverne mange ganger nevner at haptiske signaler også gjør situasjonen enklere for dem.

De som deltok i min undersøkelse har hatt kjennskap til haptisk kommunikasjon i kort tid. De erfaringene jeg bygger min drøfting på er ferskvare. Det er umulig å si noe om hvordan dette kommunikasjonsverktøyet blir benyttet av synshemmede over tid. Det er med undring jeg registrerer at haptisk kommunikasjon tilsynelatende er benyttet av mine informanter i så stor utstrekning som materialet røper. Mange forteller om situasjoner hvor de har kommet på i etterkant av en hendelse at signaler kunne vært benyttet. Dette kan fortelle om en bevisstgjøring som sannsynligvis også er en viktig del av å bygge kompetanse.

Personer med synshemming har ingen rett til tolketjeneste, slik tilfellet er for personer med et kombinert syn- og hørselstap (Hovland et al., 2018). Derfor vil det i stor grad være nærpå personer som kan gi haptiske signaler i ulike situasjoner. I hvilken grad verktøyet blir tilgjengelig for denne gruppen fremover vet jeg ingenting om.

Med Batesons forståelse av kommunikasjon og relasjon kan mitt materiale tyde på at haptiske signaler kan gi personer med blindhet tilgang til ny og annerledes informasjon (Ølgaard, 2004). Med alternative punktueringer kan forståelsen av barrierer i kommunikasjon og samhandling for personer med blindhet gi nye måter å finne løsninger. En forskjell som utgjør en forskjell er et tilbakevendende poeng fra Batesons tankegang, dette oppsummerer på en god måte hovedessensen i mine funn.

5. Oppsummering

5.1 Generelt

I denne studien har jeg forsøkt å finne ut noe om hvilken nytte bruk av haptisk kommunikasjon kan ha for personer med blindhet. Så langt jeg har klart å finne ut, finnes det ingen tilsvarende studier i Norge. Systemet er bygget opp av erfaringer fra personer med et kombinert syn- og hørselstap. Et finsk-norsk samarbeid har resultert i et system som nå benyttes i mange land (Bjørge et al., 2013).

Norges Blindforbund har i løpet av den senere tid arrangert noen kurs i bruk av haptisk kommunikasjon hvor målgruppen var personer med synshemming. Det er et relativt lavt antall personer som foreløpig har erfaring med bruk av dette. Organisasjonen har vært behjelpelige med å rekruttere informanter til studien.

Gjennom semistrukturerte intervjuer har jeg samlet erfaringer fra fem personer med blindhet som var med på et av disse kursene. Et av kriteriene for å delta i undersøkelsen var at hver måtte ha en nærperson de kunne praktisere med. Til sammen har disse ti informantene fortalt om hverdagsutfordringer i samhandling og kommunikasjon og hvilke erfaringer det haptiske systemet så langt har gitt. Følgende forskningsspørsmål var utgangspunktet for undersøkelsen:

Hvilken nytte kan haptiske signaler ha i kommunikasjon og samhandling for personer med blindhet. Ut fra dette har jeg vært opptatt av tre problemstillinger:

Hvilke barrierer knyttet til kommunikasjon og samhandling møter personer med blindhet? Hvilke tanker og erfaringer har personer med blindhet som nylig har lært om haptisk kommunikasjon? Hvilke barrierer knyttet til kommunikasjon og samhandling kan haptiske signaler bygge ned for personer med blindhet?

Mitt teoretiske utgangspunkt er Batesons kommunikasjons- og relasjonsteori. Den relasjonelle forståelsen av nedsatt funksjonsevne, som er nærmere beskrevet i NOU 2001: 22, er også et viktig utgangspunkt. Dette betyr at synshemming kan gi begrensninger som er koblet sammen med barrierer i samfunnet (NOU 2001: 22). Noen tanker rundt konsekvenser og muligheter for personer med synshemming er også gitt i teorikapittelet sammen med en gjennomgang av hva haptisk kommunikasjon innebærer.

For å samle noen av funnene fra min undersøkelse har jeg valgt å fremstille dette under overskrifter som sammenfaller med mine tre problemstillinger.

I varierende grad har alle informantene hatt muligheten til å praktisere bruk av haptisk kommunikasjon i perioden mellom første og andre intervju. Utøverne, altså personen som ser, har ulike relasjoner til mottakerne, ektefelle, forelder eller assistent. Det haptiske systemet var helt nytt for alle deltakerne.

5.2 Barrierer i kommunikasjon og samhandling

Barrierene mine informanter forteller om handler overordnet om manglende tilgang til informasjon om relasjon og omgivelsene. Det er vanskelig å få en samlet oversikt, noe som kan gjøre det krevende å lese situasjonen. Konkret kan dette dreie seg om at lydløse aspekter ved kommunikasjonen blir svak eller forsvinner. Dette kan handle om å se at en hånd rekkes i været, hva kroppsholdningen uttrykker og hvilke meddelelser som gis med blikket. For eksempel kan det være vanskelig å vite når det er din tur, når du har oppmerksomheten eller muligheten til å ta imot en taus meddelelse uten å forstyrre. Det kan også være vanskelig å ta initiativ eller observere personer. Manglende blikkontakt kan være en utfordring for foreldre til små barn. I nye omgivelser er det vanskelig å få et bilde av hvor personer og ting befinner seg ut fra din posisjon. Dette kan gjelde hvor «de andre» er, hvordan et rom, et uteområde, en scene eller et bilde ser ut. Disse barrierene blir mer fremtredende i lydbilder med mye støy.

Informantene setter ord på hvilke konsekvenser dette kan gi. Når det er vrient å lese en situasjon fortelles det om at man mister kontroll og at følelsen av å være dum ofte melder sin ankomst. Det kan oppleves som upassende og forstyrrende med verbale meddelelser i en del situasjoner. Fordi innholdet i doble budskap kan bli utydelige eller borte, kan det oppstå misforståelser eller feiltolkninger. Gjentatte ganger brukes formuleringen om at man ikke «forstår». En annen konsekvens er at ønskede aktiviteter velges bort eller tones ned. En aksept av at mye informasjon blir borte kommer også til uttrykk. For nærpersoner kan også disse barrierene og mulige konsekvenser tre fram.

5.3 Tanker og erfaringer om haptisk kommunikasjon

Det fortelles om situasjoner både hjemme, i butikk og fra kulturarrangement hvor signalene har blitt benyttet. Pinlige og private beskjeder har blitt gitt uten verbale forstyrrelser. I noen grad forteller informantene om meddelelser som har gjort det mulig å fange doble budskap. Informasjon rundt barnas aktivitet er formidlet i situasjoner hvor det verbale kan forstyrre.

Signaler som «ja» «nei» «vent» er eksempler som alle informantene har benyttet. Dette er ørsmå beskjeder som gir anledning til å ta kontakt på riktig tidspunkt, bli klar over at noen ser på deg, at du kan gå videre eller at det er noe foran deg som gjør at du bør vente litt. En del informasjon kan gis raskere, mer presist og anonymt. Følelsesuttrykk må formidles med varsomhet, her kan fortolkning fra utøver bli forstyrrende.

Form og opplysninger om et rom er tegnet på ryggen til flere informanter. Dører og vinduer blir vist og hvor personer befinner seg ut fra posisjonen personen med synshemning har. Signalene er brukt for å vise hva som skjer på en scene. Alle forteller om at haptisk ledsaging er benyttet på smale eller folksomme steder. Teknikken er også brukt i tilfeller hvor det er hensiktsmessig at personen med synshemning går først for å få oppmerksomheten. Sammen med førerhund har haptiske signaler gjort det enklere for personen med synshemning å gi instruksjoner til hunden på riktig tid.

Mottaker kan også ha nytte av å formidle informasjon haptisk. Dette kan være i situasjoner hvor ord kan forstyrre eller være upassende. Det samme er tilfellet på steder med mye støy.

Systemet fremstår som intuitivt og logisk. På den annen side understreker alle at det krever god tid til å praktisere for å få systemet automatisert. Det kan være vanskelig å komme på signalene raskt nok i en del sammenhenger. Samarbeidet mellom utøver og mottaker fordrer avklaringer om hvordan signalene skal gis og når de er nyttige. Tilgangen til utøvere som kan haptisk trekkes frem som en utfordring. Det samme gjelder tilgangen til opplæring for personer med synshemning. Det etterlyses også nye alternativer til vedlikehold og formidling av det haptiske systemet.

5.4 Haptisk som redskap til nedbygging av barrierer

Ut fra min studie kan det virke som om haptiske signaler har gitt mine informanter mer informasjon om relasjoner og omgivelser. Signalene kan gi bedre forutsetninger for å lese og få oversikt over en situasjon. Dette kan gjøre det enklere for en person med synshemning å svare på riktig tid, ta kontakt og vise initiativ. Verktøyet kan gi foreldre nye muligheter til å samarbeide i konkrete situasjoner. Noen av barrierene som kan reduseres som konsekvens av dette er misforståelser og feiltolkninger. Det kan også bidra til et mer likeverdig foreldreskap. Samlet sett handler dette i stor grad om å få tilgang til nonverbale signaler, fortrinnsvis de aspektene jeg omtaler som det lydløse i kommunikasjonen.

Personen med synshemning får bedre muligheter til å geleide seg selv og være hovedpersonen når situasjonen krever det. Haptiske rombeskrivelser kan skape nye bilder som gjør det enklere å orientere seg både i et rom og blant personer. Dette kan gi informasjon som tilfører noe annet enn verbale instruksjoner. Signalene kan bidra til en mer likeverdig deltakelse i kulturelle aktiviteter.

Det kan virke som om orientering i situasjoner med mye støy kan forløpe tryggere og innebære et lavere energiforbruk.

Ut fra at signalene kan gis diskret og anonymt kan verktøyet gi en mindre stigmatisert formidling av informasjon. Dette kan føre til færre unødige verbale avbrytelser og at en situasjon forstyrres. Kanskje kan dette redusere antall ganger personen med synshemming føler seg dum.

Verdighet og en mer likestilt tilgang til informasjon om relasjoner og omgivelser er det jeg oppfatter at favner det som beskrives. Samlet sett kan kunnskapen om haptisk kommunikasjon gi håp om å få tak i informasjon som tidligere har vært lite tilgjengelig.

5.5 Etterord

Denne studien har beveget seg på overflaten av mange temaer. For meg har arbeidet skapt flere spørsmål enn svar. Noe av det jeg underes over er hvorfor personer med synshemming ikke er introdusert for dette verktøyet tidligere. Kanskje erfaringene som er høstet blant personer med et kombinert syn- og hørselstap i mye større grad også kan komme personer med synshemming til gode. Hvilke muligheter kan kunnskap og erfaring med dette verktøyet gi barn og unge? Jeg lurere på hvordan foreldre kan bruke dette aktivt i samspillet med barna? Det hadde vært spennende å finne ut mer om hvordan haptisk kan benyttes i arbeids- og studiesituasjoner og hvilken nytte det kan ha blant venner.

Jeg undres over hvordan Bateson ville forklart utfordringene som kan møte personer med synshemming knyttet til kommunikasjon og samhandling. Jeg er ganske viss på at han ville sett på egenskapene i relasjonene og i liten grad fokusert på det nedsatte synet. Jeg tror han ville ønsket å få personer med synshemming til å se at det er mange situasjoner som er dumme, ikke den enkelte. Oppdagelsen denne dimensjonen kan gi, handler om å se på egenskaper i en relasjon. Samspill har sammenheng, ikke en årsak (Ulleberg, 2014).

Arbeidet med studien har gitt meg iver etter selv å høste egne erfaringer. Haptisk ledsaging er det jeg til nå har fått testet ut. Jeg gjenkjenner så godt formuleringen fra Målfrid, dette om å bli drasset rundt som «en potetsekk». På turer i skogen gir mannen min meg nå kun enkle retningsstreker på ryggen. Da kan jeg bevege meg rundt pyttene, gjennom svingene og inn på stien. Jeg får informasjon som gjør at jeg kan foreta et valg, jeg «geleider meg selv». For meg er dette en svært betydningsfull faktor, det er en forskjell som utgjør en forskjell.

Litteraturliste

- Berg, I. K. de & Jong, P. (2005). *Løsningssskapende samtaler*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Bjørge, H. K., Rehder, K. G. & Øverås, M. (2013). *Haptisk kommunikasjon*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Bredrup, C., Haugen, O. H. & Rødahl, E. (2016). *Nedsatt syn hos barn og unge i Norge*. Tidsskr Nor Legeforen 2016; 136: 996-1000.
- Brown, D. (2010). *Sanserne og deres betydning for arbeidet med døvblinde*. Faghefte. Aalborg: Videncenter for Døvblindfødte.
- Brunes, A., Hansen, M. & Heir, T. (2019). *Loneliness among adults with visual impairment: Prevalence, associated factors, and relationship to life satisfaction*. *Health and Quality of Life Outcomes*, 17(1), 1-7.
<https://hqlo.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12955-019-1096-y>
- Brunes, A., Hansen, M. & Heir, T. (2018). *Post-traumatic stress reactions among individuals with visual impairments: A systematic review*. *Disability and Rehabilitation*. 41(18), 2111-2118.
<https://tandfonline.com/doi/full/10.1080/09638288.2018.1459884>
- Eide, T. & Eide, H. (2004). *Kommunikasjon i praksis. Relasjoner, samspill og etikk i sosialfaglig arbeid*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Elmerskog, B. (2008). *Lyd og lytting*. I P. Fosse & O. Klingenberg (Red.), *Pedagogiske og psykologiske perspektiver på opplæring av synshemmede*. Trondheim: Tambartun kompetansesenter/Snøfugl.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1963.
- Graven, T. (2018). *How individuals who are blind locate targets*. Volume: 36 issue: 1, page(s): 57-74. Department of Experimental Psychology, University of Oxford, UK.
<https://doi.org/10.1177/0264619617737122>
- Hovland, L., Sellæg N. & Veum, J. C. (2018). *En liten bok om ledsaging*. Tromsø: Nasjonal kompetansetjeneste for døvblinde.
- Hårtveit, H. & Jensen, P. (2004). *Familien – pluss èn. Innføring i familierapi*. (2. utg.).Oslo: Universitetsforlaget.

Jensen, P. (1994) *Ansikt til ansikt*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2017). *Kvalitativ analyse. Syv traditioner*. København: Hans reitzels forlag.

Klingenberg, O. (2008). *Taktil/haptisk persepsjon i et pedagogisk perspektiv*. I Fosse, P. & Klingenberg O. (Red.), *Pedagogiske og psykologiske perspektiver på opplæring av synshemmede*. Trondheim: Tambartun kompetansesenter/Snøfugl.

Klingenberg, O., Kittelsaa, A. M., Holkesvik, A. H., Wik, S. E. & Kermit, P. (2015). *Kunnskapsoversikt over forskningsfunn om læring hos barn og unge med synshemming*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning, Avdeling for mangfold og inkludering.

Lahtinen, R. M. (2008). *Haptices and Haptemes. A case study of developmental process in social-haptic communication of aquired deafblind people. Doctoral Dissertation*. Helsinki: University of Helsinki, Faculty of Behavioral Sciences, Tampere, Cityoffset Oy.

Lahtinen, R. M. (2007). *Arbetstext 48 Sociala snabbesked*. Dronninglund: Nordisk Uddannelsescenter for Døvblindepersonale (NUD).

Magnusson, E. & Marecek, J. (2015). *Doing interview-based qualitative research: a learner's guide*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nasjonal kompetansetjeneste for døvblinde (2018). *Kombinert sansetap. Om ervervet døvblindhet*. Bergen: Nasjonal kompetansetjeneste for døvblinde.

Norges Blindeforbund (2017). *Fra valp til førerhund*. Oslo: Norges Blindeforbund.

Norges Blindeforbund (u.å.). *Fakta og statistikk om synshemninger*. Hentet fra <https://www.blindeforbundet.no/oyehelse-og-synshemninger/fakta-og-statistikk-om-synshemninger>

Norges Optikerforbund (2012). *Den lille øyeboken*. Oslo: Norges Optikerforbund.

NOU 2001: 22. (2001). *Fra bruker til borger — En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Oslo: Sosial- og helsedepartementet.

Næss, T. (2006). *Å fange omgivelsene: Kontekstuell tilnærming ved ervervet døvblindhet*. Heggedal: CoCo Haptisk.

Statped (2018). *Å berøre barn som har synshemming*. Oslo: Statped.

Svennevig, J. (2020). *Språklig samhandling : innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse*. (3. utg.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Tellevik, J. M. (2008). *Kognitive, sosiale og emosjonelle konsekvenser av synstap*. I Fosse, P. & Klingenberg, O. (Red.), *Pedagogiske og psykologiske perspektiver på opplæring av synshemmede*. Trondheim: Tambartun kompetansesenter/Snøfugl.

Ulleberg, I. (2014). *Kommunikasjon og veiledning. En innføring i Gregory Batesons kommunikasjonsteori og historier fra veiledningspraksis*. (2. utg.). Oslo: Kunnskapsforlaget.

Utdanningsdirektoratet (2013). *Veiledning om opplæring i punktskrift – mobilitet og bruk av tekniske hjelpemidler. Opplæringsloven §§ 2–14 og 3–10*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.

Willig, C. (2013). *Introducing Qualitative Research in Psychology*. London: McGraw-Hill Education.

Ølgaard, B. (2004). *Kommunikasjon og økomentale systemer – en introduktion til Gregory Batesons forfatterskap*. København: Akademisk forlag.

Vedlegg 1: Intervjuguide 1

Intervjuguide nr. 1, om bruk av haptiske signaler for personer med sterk svaksynthet eller blindhet

Forskningsspørsmålet

Hvilke funksjoner kan haptiske signaler ha for nedbygging av kommunikative barrierer for personer med sterk svaksynthet eller blindhet

Hoveddel

Innledning

- Noen enkle innledningsspørsmål for å skape trygghet og en god start på intervjuet (jeg informerer om når opptaker blir slått på).
  - Takk for at du vil gi meg litt tid til å svare på spørsmål som hjelper meg i min undersøkelse. Jeg håper vi får til en fin prat sammen, og at du spør, dersom det er noe du lurer på underveis.
  - Det er fint om du kan fortelle litt om deg selv og hva du driver med til daglig.
  - Hvilken kunnskap hadde du om haptisk kommunikasjon før dette kurset?

Kommunikasjon og mulige barrierer for personer med nedsatt syn

- Kort innledning: Jeg tenker at kommunikasjon handler om all form for samhandling. Vi sier mye med ord, men vi meddeler oss også i stor grad med andre virkemidler. Ordet kommunikasjon betyr «å gjøre noe felles».

- Kan du fortelle om situasjoner der ditt nedsatte syn har skapt vanskeligheter i kommunikasjonen? Merk: Først stilles spørsmålet til personen med nedsatt syn, deretter vedkommende som ser.
  - o Hjemmesituasjon?
  - o På ukjente steder?
  - o På steder med høyt lydnivå?
  - o På steder hvor verbal kommunikasjon kan forstyrre andre?
  - o I butikken?
  - o På jobb eller i utdanningssituasjon?
  - o Under kulturarrangement?
  - o Tilknyttet dine interesser?
  - o I møte med nye personer?
  - o Har du andre situasjoner du kan fortelle noe om?
- Kan du fortelle om situasjoner der ditt nedsatte syn har vært en fordel i dialog med andre?
- Hvilke tanker har du om betydning av den delen av kommunikasjon som ikke er rene ord, altså nonverbal kommunikasjon (ansiktsuttrykk, mimikk, kroppsholdning og andre visuelle uttrykk, klesstil osv.)?
- Kan du fortelle om situasjoner du ønsker å unngå som følge av at du har et synstap?
- Hvilke tanker har du om betydningen av blikkontakt i dialog med andre?

Haptisk kommunikasjon, tanker om funksjoner og effekter fra person med nedsatt syn og vedkommendes seende partner.

- Først vil jeg gjerne vite litt om hvilke hovedinntrykk dere har av det haptiske verktøyet, nå som dere har vært på kurs for å få dette demonstrert?
- Spørsmål til den synshemmede:
  - o Hvilken erfaring har du med berøringssignaler fra før?
  - o Hvordan opplevde du å få informasjon via berøring?
- Spørsmål til den seende:
  - o Hvilken erfaring har du med å gi informasjon via berøring fra tidligere?
  - o Hvordan var det for deg å være utøver, den som ga signalene?

- Slik du tenker nå, i hvilke situasjoner kan du eventuelt ha nytte av de haptiske signalene (følger samme liste som over for å få fram ulike situasjoner)?
- Kan du forestille deg at haptiske signaler kan gjøre situasjoner knyttet til kommunikasjon enklere?
- Hvilke andre fordeler ser du eventuelt med bruk av haptisk kommunikasjon?
- Hvilke ulemper ser du eventuelt med bruk av haptisk kommunikasjon?
- Når du tenker litt fram i tid, er det bestemte situasjoner du regner med å bruke haptisk kommunikasjon? Fortell gjerne utdypende om dette.
- Har du andre synspunkter rundt det haptiske verktøyet?

Avslutning

- Har du ting å tilføye til noe av det vi har snakket om?
- Er det ting jeg har glemt å stille spørsmål om, ting du synes er viktig i denne sammenheng?
- Hvordan har du opplevd å delta i intervjuet?
- Er det noe du lurer på angående mitt studie?
- Takk for tiden du ga meg.

Vedlegg 2: Intervjuguide 2

Intervjuguide nr. 2, om bruk av haptiske signaler for personer med sterk svaksynthet eller blindhet

Merknad: Re-intervju av de samme respondentene etter to- tre måneder.

Hoveddel

Generelt

- Spm. Til begge: Nå har det gått en stund siden du var på kurs om haptisk kommunikasjon. Fortell meg litt generelt om hvordan det har vært å få kunnskap og litt erfaring med dette verktøyet.
- Spm til begge: Fortell litt generelt om hvilke muligheter dere har hatt til å praktisere det haptiske verktøyet`?
- Spm. til den synshemmede: Beskriv hvordan du opplever å motta informasjon med berøringssignaler.
- Til den seende: Fortell hvilke erfaringer du har høstet rundt utøverrollen, hvordan opplever du å formidle informasjon med berøringssignaler`.

Bruk av haptiske signaler i ulike situasjoner

- Til begge: Nå vil jeg gjerne vite litt om hvilke situasjoner dere eventuelt har benyttet haptisk kommunikasjon. Til hvert punkt er det fint om du gir konkrete eksempler. Beskriv gjerne hvilken betydning de haptiske signalene fikk.
  - o I hjemmesituasjonen?
  - o På ukjente steder?
  - o På steder med høyt lydnivå?
  - o På steder hvor verbal kommunikasjon kan forstyrre andre?
  - o I butikken?
  - o På jobb eller i utdanningssituasjon?

- Under kulturarrangement?
- Tilknyttet dine interesser?
- I møte med nye personer?
- Har dere tanker om andre situasjoner som ikke er nevnt her?
- Til den synshemmede:
  - I hvilken grad betyr det noe for deg at du har med en ledsager som kan haptisk kommunikasjon når du er i slike situasjoner vi nettopp snakket om?
  - I hvilken grad har du tilgang på ledsager i disse situasjonene?
  - Hvordan opplever du å få informasjon via berøringssansen?
- Til den seende:
  - Dersom du har fått anledning til å praktisere, hvordan opplever du å formidle informasjon på denne måten?
  - Har du eksempler på situasjoner hvor haptisk kommunikasjon opplevdes som fordelaktig for deg som utøver?
  - Ser du ulemper ved å formidle haptiske signaler? Gi gjerne eksempler, beskriv.
- Til begge:
  - Hvilke forventninger har du til bruk av haptisk kommunikasjon for egen del fremover?
  - Hvilke fordeler ser dere at haptisk kommunikasjon kan ha for synshemmede?
  - Hvilke ulemper kan haptisk kommunikasjon ha for synshemmede?
  - Har haptisk kommunikasjon åpnet noen nye muligheter for deg, i så fall hvilke?
  - Har dere andre synspunkter rundt det haptiske verktøyet?

Avslutning

Avslutning

- Har du ting å tilføye til noe av det vi har snakket om?
- Er det ting jeg har glemt å stille spørsmål om, ting du synes er viktig i denne sammenheng?
- Hvordan har du opplevd å delta i intervjuet?
- Er det noe du lurer på angående mitt studie?
- Takk for tiden du ga meg.

Vedlegg 3: Meldeskjema for behandling av personopplysninger (NSD)

13.5.2020

Meldeskjema for behandling av personopplysninger

NSD NORSK SENTER FOR FORSKNINGSDATA

NSD sin vurdering

Prosjektittel

Fra blick til berøring

Referansenummer

887378

Registrert

08.11.2019 av Kristin Berg - kommunikare.kursformidling@gmail.com

Behandlingsansvarlig institusjon

OsloMet - storbyuniversitetet / Fakultet for samfunnsvitenskap / Institutt for sosialfag

Prosjektansvarlig (vitenskapelig ansatt/veileder eller stipendiat)

Heidi Woll, heidi.woll@oslomet.no, tlf: 99697653

Type prosjekt

Studentprosjekt, masterstudium

Kontaktinformasjon, student

Kristin Berg, kommunikare.kursformidling@gmail.com, tlf: 45660983

Prosjektperiode

15.09.2019 - 30.06.2020

Status

27.11.2019 - Vurdert

Vurdering (1)

27.11.2019 - Vurdert

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet den 27.11.19 med vedlegg, samt i meldingsdialogen mellom innmelder og NSD. Behandlingen kan starte.

MELD VESENTLIGE ENDRINGER

Dersom det skjer vesentlige endringer i behandlingen av personopplysninger, kan det være nødvendig å melde dette til NSD ved å oppdatere meldeskjemaet. Før du melder inn en endring, oppfordrer vi deg til å lese om hvilke type endringer det er nødvendig å melde: https://nsd.no/personvernombud/meld_prosjekt/meld_endringer.html
Du må vente på svar fra NSD før endringen gjennomføres.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

Prosjektet vil behandle særlige kategorier av personopplysninger om helseforhold og alminnelige kategorier av personopplysninger frem til 30.06.20.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 nr. 11 og art. 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og

utvetydig bekreftelse, som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake.

Lovlig grunnlag for behandlingen vil dermed være den registrertes uttrykkelige samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a, jf. art. 9 nr. 2 bokstav a, jf. personopplysningsloven § 10, jf. § 9 (2).

PERSONVERNPRINSIPPER

NSD vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen om:

- lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen
- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke viderebehandles til nye uforenlige formål
- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet
- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: åpenhet (art. 12), informasjon (art. 13), innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18), underretning (art. 19), dataportabilitet (art. 20).

NSD vurderer at informasjonen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13.

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

NSD legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32).

For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må dere følge interne retningslinjer og eventuelt rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Silje Fjelberg Opsvik
Tlf. Personverntjenester: 55 58 21 17 (tast 1)

Vedlegg 4: Informert samtykke til behandling av personopplysninger

Informert samtykke til behandling av personopplysninger om deltakere i mastergradsprosjekt.

Vil du delta i forskningsprosjektet

«Fra blick til berøring»?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et mastergradsprosjekt. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

I min masteroppgave skal jeg forsøke å finne litt ut om et kommunikasjonsverktøy som heter «haptisk kommunikasjon» kan gjøre en del situasjoner enklere for personer med nedsatt syn.

Jeg ønsker å skrive en masteroppgave om kommunikasjonsutfordringer som kan møte synshemmede og om et konkret verktøy kan dedusere disse. Vi vet at ca. 80 % av sanseinntrykkene hentes via synet. Med dette som utgangspunkt er det lett å slutte at det kan dukke opp utfordringer og små misforståelser for personer med nedsatt syn. Haptisk kommunikasjon er et verktøy som lenge har blitt brukt av personer som både ser og hører dårlig. Systemet handler om å gi informasjon om synsinntrykk via berøringssansen på en effektiv og diskret måte. Dette gjelder informasjon om kroppsspråk, rom, retning, størrelse, personer og følelser. Disse viktige delene av kommunikasjonen blir utydelige eller hvasket helt bort for personer med synshemming. I min oppgave vil jeg finne litt mer ut om verktøyet også kan være nyttig å bruke for personer med nedsatt syn.

Problemstillingen / forskningsspørsmålet i min oppgave er formulert slik: Hvilke funksjoner kan haptiske signaler ha for nedbygging av kommunikative barrierer for personer med sterk svaksynthet eller blindhet. Ut fra dette skal jeg se litt nærmere på kommunikasjon og mulige barrierer for personer med nedsatt syn. Videre skal jeg se nærmere på hvilke funksjoner og effekter haptisk kommunikasjon kan ha for denne gruppen. Her vil historier fra personer med nedsatt syn og vedkommendes seende nærpersion være viktige.

Hvem er ansvarlig for masterprosjektet?

Oslo MET, institutt for samfunnsvitenskap.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Norges Blindeforbund skal gjennomføre et kurs om haptisk kommunikasjon for synshemmede i slutten av november 2019 og et tilsvarende i midten av desember 2019. Det er organisasjonen som har rekruttert deltakere. Et kriterium for å få være med på et av kursene er at vedkommende er sterkt svaksynt eller helt blind. Personen med synshemming må ha med en nærpersion som muliggjør praktisering av det haptiske verktøyet etter kurset.

Jeg ønsker å gjennomføre to dybdeintervjuer med fire par. Det første intervjuet skal foretas rett etter kurset jeg viser til. Det andre intervjuet skal gjøres etter ca. 2 måneder. Dette vil hjelpe til med å finne ut litt om systemet tas i bruk og hvilke signaler deltakerne eventuelt beskriver som viktige.

Ut fra deltakerlisten på kurset som er nevnt ovenfor er det Norges Blindeforbund som foretar et utvalg av aktuelle respondenter. Disse er personlig kontaktet fra organisasjonen før dette intervjuet.

Hva innebærer det for deg å delta?

I denne oppgaven bruker jeg dybdeintervjuer som metode. Hvert intervju vil maksimalt ta en time. Det blir benyttet en godkjent lydopptaker under intervjuene. Lydopptakene blir slettet så snart min masteroppgave er levert og forhåpentligvis godkjent. Underveis i intervjuet vil jeg også ta korte notater. Lydopptak og notater blir forsvarlig oppbevart ved mitt studiested.

Til intervjuet bruker jeg en guide som på forhånd er godkjent av min veileder og NSD.

Hovedtemaene i guiden er:

- Informasjon om intervjuet og noen korte innledende spørsmål til temaet
- Kommunikasjon og mulige barrierer for personer med nedsatt syn
- Om betydning av den delen av kommunikasjon som ikke er rene ord, nonverbal kommunikasjon (ansiktsuttrykk, mimikk, kroppsholdning og andre visuelle uttrykk, klesstil osv.)?
- Haptisk kommunikasjon, tanker om funksjoner og effekter fra person med nedsatt syn og vedkommendes seende nærpersion.
- Tanker om fremtidig bruk av haptisk kommunikasjon.
- Oppsummering og avslutning.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- Veileder Heidi Woll (universitetslektor ved fakultet for samfunnsvitenskap) og masterstudent Kristin Berg.
- Ditt navn erstatter jeg med en egen kode. Denne kodelisten og det andre intervjumaterialet oppbevares innlåst på to adskilte steder på samfunnsvitenskapelig fakultet.
- Intervjuene anonymiseres og dine svar vil ikke gjengis i andre publikasjoner enn min masteroppgave. Fordi miljøet blant personer med nedsatt syn er ganske tett, vil jeg gjøre mitt ytterste for at ingen skal kunne gjenkjennes i mitt materiale.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter masterprosjektet?

Alle lydopptak og notater fra intervjuene blir umiddelbart tilintetgjort i påsyn av min veileder så snart masterprosjektet er godkjent.

Prosjektet planlegges avsluttet 30. juni 2020.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Oslo MET, fakultet for samfunnsvitenskap, har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Oslo MET, Samfunnsvitenskapelig fakultet, Heidi Woll, høyskolelektor, tlf. 67 23 82 29, e-post heidi.woll@oslomet.no. Kristin Berg, tlf. 45 66 09 83, e-post kommunikare.kursformidling@gmail.com
- Personvernombud ved Oslo MET: Ingrid S. Jacobsen. post: personvernombud@oslomet.no.
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost (personverntjenester@nsd.no) eller telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen

Heidi Woll (veileder) Kristin Berg (mastergradsstudent)

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om masterprosjektet «Fra blick til berøring» og har fått anledning til å stille spørsmål.

Jeg samtykker til å delta i intervju i dette prosjektet.

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. 30.06.2020

(Signert av prosjektdeltaker,

Vedlegg 5: Diktet «Magnetisme» av Kristin Berg**Magnetisme**

Som magneter er blikkene som møtes.

Det blir aldri helt sånn når mine øyne rettes mot deg!

Men magnetismen i det «å se» kjenner jeg heldigvis godt til.

Når ansiktet ditt rettes mot meg,

når stemmen din vender seg utover,

når du gir gjensvar som passer med det jeg sier,

når ørene dine fanger nyanser som strekker seg lengre enn selve ordene,

når gjenkjennelse og iver kan spores i tilbakemeldingene du gir – da vet jeg at jeg blir sett.

Så er mitt ønske at jeg kan gi deg det samme tilbake, jeg vil se deg så du også merker det.

Men av og til kan jeg kjenne at du blir usikker av at mine magneter ikke virker helt som de andres.

Da velger du kanskje å rette øynene mot noen som har et blick som er likere ditt eget.

Dette merker jeg, for magnetismen blir svakere mellom oss.

Mitt blick er annerledes, det kan jeg dessverre ikke gjøre noe med,

men jeg prøver å "se deg" på min måte!

Så møter jeg også mennesker som retter stemmen mot meg,

som fester blikket i min retning,

som gir meg opplevelsen av at min måte å se på er bra nok,

da kjenner jeg glede over at magnetismen er der igjen.

Vi må se hverandre,

for det som oppstår når vi gir hverandre denne gaven er noe av det som gjør oss til mennesker.